

Insluiten én uitsluiten?

Over het morele belang van resocialisatie van gedetineerden in Nederland

Danielle de Gelder

Doctoraalscriptie Universiteit voor Humanistiek Utrecht

Amsterdam, mei 2008

Begeleider: Drs. J. H. M. Mooren

Interne Meelezer: Prof. dr. A. Smaling

Externe Meelezer: Prof. dr. Mr. L. M. Moerings

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Inleiding	4
1. Betekenis van het begrip resocialisatie	8
2. Morele theorieën en vrijheidstraf	11
§ 1. Retributivisme	11
§ 2. Utilitarisme	11
§ 3. Verenigingstheorieën	12
§ 4. Humanistische visie op straf	13
§ 5. Delegitimatietheorieën	14
§ 6. Herstelrecht	15
§ 7. Reïntegratieve visie op straf	16
3. Geschiedenis van het resocialisatie-ideaal vanaf WOII	18
§ 1. Naoorlogs geloof in menselijke mogelijkheden	18
§ 2. Kritiekgeluiden over humanisering en resocialisatie	20
§ 3. Is de humanisering van het strafrecht voltooid?	25
§ 4. Samenvatting	31
4. Resocialisatie onder druk	32
§ 1. Verklaringen vanuit cultureel-maatschappelijke ontwikkelingen voor de veranderende interpretatie van het resocialisatiebeginsel	32
➤ Veranderende maatschappijvisie	32
➤ Legitimering van het strafrecht	35
➤ Opkomst van het slachtofferperspectief	36
➤ Veiligheidsutopie en risicojustitie	37
§ 2. Selectiviteit met betrekking tot voorzieningen gericht op resocialisatie	38
§ 3. Instrumentele doelstellingen versus intrinsieke doelstellingen	40
§ 4. Totalitaire formuleringen in hedendaags penitentiair overheidsbeleid	41
5. Morele waarde van resocialisatie	43
§ 1. Humanisme, humanistiek en humanisering	43
§ 2. Morele waarden van resocialisatie	45
§ 3. Visie vanuit de humanistiek op het morele belang van resocialisatie	53
§ 4. Suggesties en aanbevelingen	56
Literatuurlijst	58

Voorwoord

In mijn stage humanistisch geestelijke verzorging in P.I. Nieuwegein kreeg ik de indruk dat veel gedetineerden na hun detentieperiode met een treinkaartje op straat werden gezet en velen geen doel, richting of thuis hadden om heen te gaan. In gesprekken met reclasseringswerkers werd dit beeld bevestigd. Zij legden mij uit dat hun werk voor een groot deel was wegbezuinigd en zij enkel nog een selecte groep gedetineerden konden helpen met de voorbereiding op hun terugkeer in de maatschappij. Dit was voor mij een schokkende ontdekking. Te meer omdat de kranten volstaan over recidiveproblemen. Het leek mij logisch dat als mensen vanuit detentie niet voorbereid worden op hun terugkeer in de maatschappij, dit de kans op recidive enorm vergroot. Tijdens het vervolg van mijn studie heeft het onderwerp me nooit losgelaten. Dit heeft me doen besluiten mijn afstudeeronderzoek hieraan te wijden. Ik wilde me verdiepen in resocialisatie, de inbedding hiervan, hoe het onder druk is komen te staan en waarom resocialisatie eigenlijk van belang is. ‘Welke morele waarden liggen eraan ten grondslag?’ Het resultaat ligt voor u.

Hiervoor wil ik een aantal mensen bedanken, zonder wie dit niet gelukt was. Allereerst mijn moeder, die mij tien jaar geleden attent maakte op de studie Humanistiek. Zij en mijn vader hebben mij gesteund om haar met goed gevolg af te ronden. Mijn vader, omdat hij in de laatste periode altijd klaar stond als ik oppas nodig had. Fidel, bij wie ik altijd terecht kan met mijn verhaal en die mij meer dan eens wist te overtuigen dat ik beter voorrang kon geven aan mijn studie dan aan het zoeken van een droombaan. Elf, die mijn leven verrijkte en mijn studietijd zo kostbaar maakte, dat het enorm motiveerde deze te benutten. JanHein Mooren, mijn mentor als 1e jaarstudent en begeleider van mijn afstudeeronderzoek. Mensen die én het intellect én de ervaring én oprechte interesse hebben én present zijn als je ze nodig hebt, zijn schaars. Ik heb het geluk gehad hiervan te mogen genieten en er mijn voordeel mee te kunnen doen. Het schrijven van mijn scriptie heb ik als de leukste en meest leerzame periode van mijn studie ervaren. Martin Moerings wil ik, naast zijn vrijwillige tijdsinvestering, bedanken voor zijn kritische blik en expertise vanuit het vakgebied de penologie. Adri Smaling wil ik bedanken voor de zorgvuldige opmerkingen en ook voor zijn tijd en moeite zelfs tijdens zijn welverdiende pensioen. Judith Leest voor het inspirerende, oriënterende gesprek en haar aanbeveling Martin Moerings als externe

meelezer te vragen. Sietse Visser, omdat hij sinds mijn stage open staat met me mee te denken en me bij te praten over zijn ervaringen in P. I. Nieuwegein. Dick Meerman voor zijn inspirerende bibliotheek. Carmen Schuman en Saskia van Goelst Meijer voor hun vertrouwen in dat ik het kan. De Stichting Leo Polakfonds en het UvH Noodfonds ben ik dankbaar voor de financiële steun in de rug in de afrondende fase van mijn scriptie. Tot slot aan een ieder niet genoemd, maar wel van betekenis: bedankt!

Inleiding

Na de Tweede Wereldoorlog vindt er in Nederland een kentering plaats in de tenuitvoerlegging van straffen. De kern van deze kentering is dat inhumane aspecten worden verminderd en humane waarden bevorderd. Achteraf wordt dit ook wel het humaniseringproces genoemd. Destijds is het volgende artikel (26) in de Beginselenwet Gevangeniswezen opgenomen:

‘Met handhaving van het karakter van de straf of de maatregel wordt hun tenuitvoerlegging mede dienstbaar gemaakt aan de voorbereiding van de terugkeer der gedetineerden in het maatschappelijk leven’.

De interpretaties en opvattingen over wat dit ‘mede dienstbaar’ betekent en hoe hier vorm aan moet worden gegeven, zijn vanaf dat de wet is ontworpen in 1951, uiteenlopend en veranderlijk. Globaal kan gezegd worden dat bij de tenuitvoerlegging van de straf de nadruk minder moest komen te liggen op vergelding en afschrikking en meer op het bieden van mogelijkheden, zodat een gedetineerde na detentie weer een normaal bestaan zou kunnen opbouwen. In de nieuwe Penitentiaire Beginselenwet (PBW) die in 1999 in werking trad heeft de wetgever in artikel 2 lid 2 het resocialisatiebeginsel gehandhaafd:

‘Met de handhaving van het karakter van de vrijheidsstraf of de vrijheidsbenemende maatregel wordt de tenuitvoerlegging hiervan zoveel mogelijk dienstbaar gemaakt aan de voorbereiding van de terugkeer van de betrokkene in de maatschappij’.

Bij dit *zoveel mogelijk*, kan in de praktijk vraagtekens gezet worden. Het is namelijk zo dat vanaf halverwege de jaren 80 vorige eeuw, meerdere bezuinigingen zijn doorgevoerd bij justitie, zo ook in 2004. Dit heeft geresulteerd tot de invoering van het transformatieplan van de Dienst Justitiële Inrichtingen (DJI) ‘De Nieuwe Inrichting’ (DNI). De bezuinigingen in het gevangeniswezen hebben geleid tot minder aandacht van gevangenispersoneel voor het resocialisatieproces van gedetineerden met als gevolg een negatieve houding en/ of motivatiegebrek onder gedetineerden (Nabibaks, 2006: 24). Dit terwijl een succesvolle resocialisatie juist afhankelijk is van de houding van gedetineerden en de houding van gevangenispersoneel (Nelissen

2000: 1). De bezuinigingen zorgen tevens voor een selectie van gedetineerden op basis van hun houding en motivatie tot resocialisatie (Nabibaks, 2006: 24).

De formulering van het genoemde artikel 2 lid 2 in de PBW doet mij vermoeden dat iedere gedetineerde een resocialisatietraject krijgt aangeboden. De woorden zoveel mogelijk zijn echter voor interpretatie vatbaar. ‘Zoveel mogelijk’ kan betekenen ‘zoverre het karakter van de vrijheidsstraf het toelaat’. Vraag is dan wat het karakter van vrijheidsstraf is en wat zij kan toelaten. ‘Zoveel mogelijk’ kan natuurlijk ook betekenen dat, als er onvoldoende geld beschikbaar is, er een selectie wordt gemaakt op basis van motivatie. ‘Zoveel mogelijk’ staat dan gelijk aan ‘in zoverre er geld voor het aanbieden van een resocialisatietraject beschikbaar is’.

Afgelopen decennia is een succesvolle resocialisatie van gedetineerden mijns inziens in het geding gekomen. De oorzaak hiervan kan gezocht worden in bezuinigingsmaatregelen, in de formulering van het resocialisatiebeginsel in de PBW of in een culturele omslag in het denken over straf en resocialisatie. Wat ik echter in deze het meest interessant vind is waarom het erg is als een succesvolle resocialisatie in het geding komt. Hiervoor wil ik een literatuuronderzoek doen naar het morele belang van resocialisatie van gedetineerden. Hierbij zal ik me beperken tot mensen die veroordeeld zijn voor een juridische overtreding en laat ik bijvoorbeeld vreemdelingendetentie buiten beschouwing. De vraag luidt:

‘Wat is het morele belang van resocialisatie van gedetineerden in Nederland?’

Met deze vraag doel ik op het morele belang van het bieden van kansen aan (alle!) gedetineerden om tot succesvolle resocialisatie te komen. In de wet staat dat, zoals genoemd, de tenuitvoerlegging van een sanctie zoveel mogelijk in dienst moet staan van terugkeer in de maatschappij. Wat is hiervan, en van de voorwaarden hiertoe, het morele belang?

Een belang is iets dat het welzijn raakt van een persoon, groep, organisatie of de hele mensheid. Belangen kunnen verbonden zijn met morele opvattingen. Deze morele opvattingen hebben betrekking op algemeen aanvaarde normen en waarden die ons samenleven ten goede komen. De vraag die ik stel richt zich op algemeen aanvaarde normen en waarden die ten grondslag liggen aan het resocialisatiestreven. Mijn vraag richt zich dus niet op functionele doelstellingen van resocialisatie, die vaak besproken worden met oog op recidivevermindering. Het gaat mij juist om de

normatieve invalshoek. Aangezien ik dit onderzoek doe in het kader van mijn afstudeerscriptie aan de Universiteit voor Humanistiek en hier veel deskundigheid aanwezig is op het gebied van normativiteit, wil ik me in dit onderzoek laten inspireren door humanistische inzichten.

Om tot een beantwoording van mijn vraagstelling te komen wordt in het eerste hoofdstuk de betekenis van het begrip resocialisatie besproken. In hoofdstuk 2 komen de morele theorieën van het strafrecht aan de orde. Diverse visies op het strafrecht komen aan bod en hoe sancties worden gerechtvaardigd. Respectievelijk komen retributivisme, utilitarisme, verenigingstheorieën, een humanistische visie op straf, delegitimatietheorieën, herstelrecht en de reïntegratieve visie op straf in opeenvolgende paragrafen aan bod. Bij de verschillende visies wordt, zover relevant, vermeld in hoeverre resocialisatie hierbij een rol speelt.

In hoofdstuk 3 wordt een korte historische schets van het resocialisatie-ideaal vanaf de Tweede Wereldoorlog gegeven, waarbij de paragrafen chronologisch aan de ontwikkeling van dit ideaal worden besproken. In paragraaf 1 komt het geloof in menselijke mogelijkheden aan bod dat men na de oorlog heeft en gestalte krijgt in wet en beleid. In paragraaf 2 komen kritiekgeluiden aan de orde met betrekking tot het resocialisatie-ideaal. In paragraaf 3 gaat de aandacht uit naar de vraag of de humanisering van het strafrecht voltooid is en naar de in het gedrang gekomen resocialisatie van gedetineerden. In paragraaf 4 geef ik een korte historische samenvatting van het resocialisatie-ideaal. In hoofdstuk 4 beschrijf ik hoe het ideaal en de praktijk van resocialisatie onder druk zijn komen te staan. In paragraaf 1 komen cultureel-maatschappelijke ontwikkelingen aan bod die een veranderde interpretatie van het beginsel kunnen verklaren. In paragraaf 2 bespreek ik de selectiviteit die toegepast wordt met betrekking tot de voorzieningen gericht op resocialisatie. Op het onderscheid tussen instrumentele en intrinsieke doelstellingen wordt in paragraaf 3 ingegaan en in paragraaf 4 worden totalitaire formuleringen besproken in het hedendaags penitentiair overheidsbeleid. In hoofdstuk 5 wordt een poging gedaan de vraag ‘Wat is het morele belang van resocialisatie van gedetineerden in Nederland’ te beantwoorden. In paragraaf 1 wordt ingegaan op het humanisme, de humanistiek en humanisering. Vervolgens worden in paragraaf 2 de morele waarden van resocialisatie besproken. In paragraaf 3 komt wordt een visie geschetst op het morele belang van resocialisatie vanuit de humanistiek en in paragraaf 4 wordt afgesloten met enkele suggesties en aanbevelingen.

Tot slot wil ik opmerken dat overal waar ik ‘hij’ of ‘zijn’ gebruik ook ‘zij’ of ‘haar’ gelezen kan worden. Aangezien ik van mening ben dat het prettiger leest wanneer voor één geslachtsvorm gekozen wordt, de meerderheid van de gedetineerden in Nederland mannen betreft en mijn stage-ervaring gebaseerd is op contact met mannelijke gedetineerden, heb ik me in mijn schrijven tot de mannelijke vorm beperkt.

1. Betekenis van het begrip resocialisatie

Wat betekent resocialisatie van gedetineerden nou precies? De derde genoemde betekenis van ‘socialiseren’ die voor de betekenis van resocialiseren van belang is wordt in de van Dale (2005) omschreven als: ‘iemand of zichzelf aanpassen aan de normen van een gemeenschap’. ‘Resocialiseren’ wordt omschreven als: ‘weer geschikt maken voor een aangepast leven in de maatschappij’ of ‘(in het bijzonder) de terugkeer van een gedetineerde (ook een zieke, gehandicapte) in de samenleving voorbereiden’ (van Dale, 2005).

In de wet wordt gesproken van ‘voorbereiding op de terugkeer in het maatschappelijke leven’. Deze voorbereiding wordt in het veld *resocialisatie* genoemd. Wanneer Nelissen in zijn proefschrift voor een precieze definitie van resocialisatie Derks citeert reikt resocialisatie niet verder dan de voorbereiding op ontslag (dus niet op na het ontslag). Dit heeft volgens Derks alleen betrekking op het te resocialiseren individu (niet op de gemeenschap). Volgens Derks wordt resocialisatie geassocieerd met activiteiten als *reclasseren* en *rehabiliteren*. Reclasseren definieert hij als begeleiding na ontslag en rehabilitatie (van Dale): ‘herstel in eer en goede naam, waarbij de samenleving een actieve rol krijgt toebedeeld’.

In de ‘Nota Werkzame Detentie’ (1994) wordt gesproken over *maatschappelijke integratie*, dat alle fasen die samenhangen met de terugkeer in de samenleving omvat (Derks 1991:275 in Nelissen 2000:28).

Gezien mijn persoonlijke motivatie het morele belang van resocialisatie in deze scriptie onder de aandacht te brengen, met het oog op sociale uitsluiting, zijn er goede redenen om het bredere kader van ‘maatschappelijke integratie’ te onderzoeken. Ik heb mij echter toch beperkt tot ‘resocialisatie’ om twee redenen. Ten eerste uit de praktische overweging dat deze afbakening voor mijn scriptie breed genoeg is. Dit wil niet zeggen dat een goede (aansluiting van) begeleiding na ontslag van minder groot moreel belang zou zijn. Ten tweede aangezien ik zelf graag als humanistisch geestelijk verzorger bij justitie wil werken en deze functie zich concentreert op de fase binnen de tenuitvoerlegging van een opgelegde vrijheidsstraf.

Volgens John Blad heeft het begrip ‘resocialisatie’ sterke connotaties met gedragskundige technieken, te hanteren door gespecialiseerd instellingspersoneel. Hij

argumenteert dat het begrip ‘rehabilitatie’ centraal zou moeten worden. Dit zou primair opgevat moeten worden als een activiteit van de tot vrijheidstraf veroordeelde zelf. Deze rehabilitatie zou uitdrukkelijk door de samenleving moeten worden erkend om de rehabilitatie te voltooien (Blad, 2004:3).¹ In het etymologisch woordenboek wordt rehabiliteren omschreven als ‘in eer en goede naam herstellen’, ontleend aan het franse *r habiliter*, ook wel ‘in vroegere rechten herstellen’. Rehabilitatie gaat terug tot ‘geschikt maken’, een afleiding van klassiek Latijn *habilis* ‘gemakkelijk te hanteren, geschikt, passend’.²

Het begrip ‘resocialisatie’ staat niet vermeld in de Beginselenwet van 1951. Het begrip werd destijds in de praktijk genoemd ter aanduiding van het streven naar de voorbereiding van de terugkeer in de samenleving. Resocialisatie werd als nevendoelelstelling verbonden aan de gevangenisstraf. Het drukt dus een streven of doelelstelling uit. Volgens Nelissen is de betekenis afhankelijk van de manier waarop men deze doelelstelling in het Nederlandse gevangeniswezen verwezenlijkt (Nelissen, 2000: 28). Dit streven dat in de wet wordt uitgedrukt heeft een intrinsieke doelelstelling om de rechtspositie van gedetineerden te beschermen. In de concrete uitvoering wordt resocialisatie uitgevoerd als een doelelstelling van instrumentele aard (Nelissen, 2000: 28).

Bij resocialisatie als instrumentele doelelstelling tracht men via een bepaalde interventie het gedrag van justitiabelen, in casu gedetineerden, in positieve zin te beïnvloeden. Men tracht tijdens de detentie iemands persoonlijkheid of maatschappelijke positie op dusdanige wijze te beïnvloeden, dat de kans op toekomstig crimineel gedrag kleiner wordt (Nelissen, 2000: 5). Het betreft een functioneel streven, dat vaak in verband wordt gebracht met de doelelstelling ‘het verminderen van de kans op recidive’. Bij deze doelelstelling zijn justitiabelen het object van beïnvloeding (Nelissen, 2000: 5). De intrinsieke doelelstelling gaat niet over gedragsveranderingen die bereikt dienen te worden, maar over het herstel of behoud van de (maatschappelijke) positie van gedetineerden. Het doel is om vrijheidstraf zoveel mogelijk dienstbaar te maken aan terugkeer in de maatschappij. Een humane strafrechtpleging en het bieden van kansen aan mensen die een vrijheidstraf opgelegd

---

¹ <http://www.herstelgerichte-detentie.nl/PDF-documenten/Inleiding%20tot%20een%20herstelgericht%20detentieregime%5B1%5D.pdf>

² <http://www.etymologie.nl>

krijgen staan hierbij centraal. Deze ethische, rechtsbeschermende opdracht van resocialisatie is gericht aan de functionarissen van het gevangeniswezen.

Nelissen formuleert een operationele definitie van resocialisatie, waar zowel de instrumentele als de intrinsieke doelstelling in vervat zijn, namelijk:

'Het streven dat is gericht op zowel behoud en herstel van het (toekomstig) psychosociale welzijn van gedetineerden als op vermindering van hun toekomstig crimineel gedrag door middel van voorzieningen waarbij de persoonlijke ontwikkeling centraal staat' (Nelissen, 2000: 30)

In het penologisch debat over straffen en resocialiseren wordt de intrinsieke, ethisch-normatieve dimensie van het resocialisatiestreven volgens Nelissen veelal genegeerd.

De penologie is de sociaal-wetenschappelijke bestudering van oplegging en tenuitvoerlegging van strafrechtelijke sancties (Moerings oratie 2003:5). Resocialisatie van gedetineerden behoort tot de tenuitvoerlegging van straffen. De uiteindelijke verantwoordelijkheid valt daarmee onder het ministerie van justitie. De aandacht met betrekking tot resocialisatie in justitiële beleidsnota's heeft vanaf de Tweede Wereldoorlog een verschuiving doorgemaakt. Deze verschuiving zal ik bespreken in hoofdstuk 3. De afgelopen decennia is de aandacht voornamelijk gericht op een vermeend gering effect op recidivevermindering. Dit komt aan de orde in hoofdstuk 4.

Recidive is in juridische termen volgens de van Dale een herhaling van misdrijf (een strafverzwarende omstandigheid indien iem. een misdrijf pleegt binnen zekere tijd nadat hij voor eenzelfde of verwant feit is gestraft). Resocialisatie wordt dus steeds meer belicht als zijnde een falend instrument om de herhaling van een misdrijf te voorkomen. Vanuit mijn humanistische achtergrond vind ik het interessant om de ethisch –normatieve dimensie van resocialisatie nader te onderzoeken.

2. Morele theorieën en vrijheidstraf

Er zijn verschillende morele theorieën voor een legitimering van vrijheidstraf. In deze theorieën zijn twee lagen te onderscheiden (de Keijser, 2004: 47). Ten eerste de algemene rechtvaardiging van de praktijk van het straffen en ten tweede wie er in aanmerking komen voor straf en op welke wijze dit behoort te gebeuren.

§ 1. Retributivisme

Retributieve of absolute theorieën zijn op het verleden gericht. De vergelding van het misdrijf is de belangrijkste legitimatie van de straf (Beyens 2000: 204). Het draait om de morele veroordeling van wat men in het verleden heeft misdaan. Kant wordt als grondlegger van het retributivisme beschouwd. Hij gaat uit van de plicht die mensen hebben om de morele wet te volgen (Beyens, 2000: 205). De straf ziet hij als betaling van schuld voor het onevenredige voordeel dat de wetsovertreder behaalde.

Deze benadering komt voort uit het talionische principe van oog om oog, tand om tand. Binnen het retributivisme wordt de zwaarte van de straf bepaald door de ernst van het misdrijf en niet op basis van het te verwachten toekomstige gedrag (Beyens, 2000: 206). Bij het negatief retributivisme mogen alleen schuldigen worden gestraft en niet zwaarder dan evenredigheid toelaat. De straf is daarbij niet een noodzakelijke reactie op criminaliteit. Het negatieve ligt in de limiterende werking op het straffend handelen (de Keyser, 2002: 857). Bij positief retributivisme eist ‘gerechtigheid’ dat straf uitgedeeld wordt aan plegers van delicten. Straf wordt gezien als een morele noodzakelijkheid. Dit is het retributivisme dat in haar klassieke formulering van Kant afkomstig is. Straf als morele noodzaak, ongeacht de goede of slechte effecten ervan (Kant, 1797/ 1991 in de Keijser, 2002: 857).

§ 2. Utilitarisme

De utilitaristische of relatieve theorieën zijn toekomstgericht. Het algemene doel van de straf is algemene preventie (Beyens, 2000: 211). De rechtvaardiging van het straffen is om zoveel mogelijk geluk in de wereld te brengen: the greatest happiness of the greatest number (Bentham, 1982 in Cliteur, 1993: 127). Het dient daarmee de

utiliteit (nut), gericht op reductie van criminaliteit (de Keijser, 2004: 45). Dit kan zijn ter individuele en algemene afschrikking, of ter incapacitatie (dader kan geen nieuwe misdaden begaan tijdens uitzitten van straf). Resocialisatie is ook toekomstgericht en mede gericht op reductie van criminaliteit.

Het verschil tussen utilitaristen en retributivisten ligt volgens Beyens voornamelijk in hun moreel-politieke veronderstelling. De retributivisten zien rechtvaardiging van straf uitsluitend in het kwaad dat vergolden moet worden. Bij de utilitaristen ligt de nadruk bij de legitimering van straf op preventie van toekomstig crimineel gedrag.³

§ 3. Verenigingstheorieën

Dan zijn er ook nog verenigingstheorieën of hybride theorieën, die zich uit de utilitaristische en retributivistische theorieën hebben gevormd. Zij combineren inzichten uit beide genoemde stromingen, om extremiteit van één uitgangspunt te vermijden. *Desert* wordt voorgesteld door Robinson (1998) als limiterend principe voor de vergelding, zowel voor de beneden- als de bovengrens van straf (Byens, 2000: 216). In het door Morris (1974) geïntroduceerde *limiting retributivism* geldt proportionaliteit als bovengrens en wordt steeds gekozen voor de minst zware straf.

Spaarzaamheid met betrekking tot straffen staat hierbij centraal en laat zich goed verenigen met rehabilitatie van gestraften. Het aanbieden van een resocialisatietraject bij de tenuitvoerlegging van de straf zou hier ideologisch goed op aansluiten. Spaarzaamheid kan ook beredeneerd worden vanuit het feit dat maar een klein deel van de criminaliteit effectief wordt opgespoord en je vanuit gelijkheidsoverwegingen de wel opgespoorden daarom spaarzaam zou moeten straffen (Braithwaite en Petit 1990 in Beyens 2000: 216).

New rehabilitationists (o.a. Rotmann 1990 en Hudson 1995, 1996) hanteren het idee van rehabilitatie met *desert* als limiterend principe. De neorehabilitationisten verdedigen een humanitaire behandeling van delinquenten vanuit de volgens Byens optimistische overtuiging dat mensen te behandelen en te veranderen zijn (Byens, 2000: 217). Deze overtuiging ligt, zoals ik in hoofdstuk 1 bespreek, vaak ten

---

³ Preventie van toekomstig crimineel gedrag wordt in huidige beleidsstukken aangeduid als het verminderen van recidive.

grondslag aan het resocialisatie-ideaal zoals dat leeft in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw.

Reductionistische rehabilitationisten hebben een optimale combinatie voor ogen van spaarzaamheid inzake de zwaarte van de straf – proportionaliteit, met de ernst van het misdrijf als maximum – en het aanbieden van de beste voorwaarden om recidive tegen te gaan (Byens, 2000: 217), om criminaliteit te vermijden en te bestrijden. Deze voorwaarden kunnen gericht zijn op resocialisatie. De motivatie recidive tegen te gaan legt dan nadruk op een instrumentalistische benadering van resocialisatie. Deze benadering krijgt vanaf de jaren tachtig, twintigste eeuw steeds meer aandacht en men spreekt in dit verband vanaf de jaren negentig van reïntegratie.

De dominante benadering in Nederland is de verenigingstheorie waarbij vergelding het wezen van de straf vormt en utilitaire overwegingen de keuze voor soort en zwaarte van de straf bepalen (zie Hazewinkel-Suninga/ R Emmelink 1994, Jörg & Kelk 1994, Kelk 1994a, Kelk & Silvis 1992 in de Keijser, 2004: 55). Pompe, één van de grondleggers van de Utrechtse School, onderschrijft ook deze benadering. Hij ziet de mens als een verantwoordelijk en zedelijk wezen in het bezit van een vrije wil. Straf moet de verantwoordelijkheid van de dader aanspreken en hem eerbiedigen als vrij individu dat in staat is tot zedelijk begrip. Straf moet volgens Pompe gericht zijn op behartiging van het algemeen welzijn (Pompe, 1957 in de Keijser, 2004: 56).

§ 4. Humanistische visie op straf

Humanisering was na de Tweede Wereldoorlog gericht op de het verminderen van de inhumane aspecten en tegelijk het bevorderen van humane waarden bij de tenuitvoerlegging van straffen. Een humanistische visie op straf beoogt de legitimatie van straf geïnspireerd door humanistisch levensbeschouwelijke waarden. Het streven naar humanisering is niet voorbehouden aan humanisten. Humane waarden maken wel deel uit van humanistische waarden. Cliteur stelt een humanistische visie op straf een verenigingstheorie voor. ‘We kunnen aan het recht de eis stellen dat het *en* nuttig *en* rechtvaardig is’ (Cliteur, 1993: 134). Hij citeert Van den Haag dat in de wetgevingsfase nuttigheid de doorslag zou moeten geven en in de rechterlijke fase de gerechtigheid dient te prevaleren (Van den Haag, 1975: 25 in Cliteur, 1993: 134).

Cliteur interesseert zich in een vergeldingsprincipe dat begrensd wordt door het proportionaliteitsbeginsel. Het vergeldingsprincipe omdat in het humanisme de

mens wordt gezien als een rationeel wezen dat vrij is beslissingen te nemen en hier verantwoordelijkheid voor draagt. De humanistische waarde is dan autonomie. Een mens mag niet gebruikt worden voor de preventie van toekomstig crimineel gedrag van anderen. De humanistische waarde is hier de menselijke waardigheid. Volgens Thoenes sluit de preventieleer echter wel aan bij het humanistische uitgangspunt van een seculiere, redelijke, niet wraakzuchtige manier om de maatschappij en de mens te verbeteren en zou het humanisme geen definitief antwoord kunnen geven op een humanistische visie op straf (Thoenes 1991: 161 in Cliteur, 1993: 134).

Resocialisatie centraal stellen bij de tenuitvoerlegging van straffen kan goed beargumenteerd worden vanuit de genoemde humanistische waarden. Vanuit autonomie kan verantwoordelijkheid genomen worden voor gemaakte keuzes, maar ook voor keuzes in de toekomst. Vanuit de menselijke waardigheid kan beargumenteerd worden dat ieder mens een kans moet worden geboden om zich vanuit een detentiesituatie voor te bereiden op een menswaardige terugkeer in de samenleving. Resocialisatie van gedetineerden kan ook gezien worden als een mogelijkheid om mens en maatschappij op een redelijke niet wraakzuchtige manier te verbeteren. Op de humanistische waarden met betrekking tot resocialisatie kom ik uitvoeriger te spreken in hoofdstuk 5.

§ 5. Delegitimatietheorieën

Er zijn ook twee theorieën die als delegitimatie van het strafrecht zouden kunnen worden aangemerkt, aangezien het recht tot straffen volgens deze theorieën niet gefundeerd kan worden, het psychologisch determinisme en de labelingstheorie. Het psychologisch determinisme gaat er vanuit dat elk mens krachtens de combinatie van zijn karakter en motieven die daarop inwerken, in elke situatie maar één handeling kan verrichten (Cliteur, 1993: 119). Men is daarom psychologisch gedetermineerd tot het verrichten van die (strafbare) handeling. Polak en Schopenhauer tonen volgens Cliteur echter aan dat men aan schuld en verantwoordelijkheid kan vasthouden, ook op deterministische basis.

De labelingstheorie gaat uit van de gedachte dat wanneer aannemelijk kan worden gemaakt dat, het aanwijzen van bepaalde handelingen als strafbare handelingen een typisch menselijke activiteit is, daarmee ook het willekeurig karakter

van die aanwijzing is aangetoond. De theorie claimt hiermee een onmogelijke legitimatie van het strafrecht.

§ 6. Herstelrecht

Herstelrecht (*'restorative justice'*) beoogt een aanvulling te bieden – dan wel een geleidelijke vervanging te realiseren van het traditionele strafrechtstelsel dat gedomineerd wordt door retributieve en utilitaristische overwegingen (de Keijser, 2004: 57). De restauratieve justitie of herstelbenadering komt vooral sinds de jaren tachtig (opnieuw) sterk in de belangstelling tegelijkertijd met de herwaardering van de positie van het slachtoffer in de penaliteit en is ondertussen uitgegroeid tot een paradigma (Beyens, 2000: 218). Deze benadering reageert op de langdurig eenzijdige dadergerichte strafrechtelijke oriëntatie.

Een van de centrale uitgangspunten in de herstelrechtelijke visie is dat 'het delict niet gedefinieerd wordt in abstracte, morele termen (Frijns en Mooren, 2004: 31). Het wordt opgevat als een concrete schending van de individuele belangen van het slachtoffer voor wiens herstel de dader verantwoordelijkheid heeft te dragen (Kool, 2001 in Frijns en Mooren, 2004: 31). Dit uitgangspunt brengt met zich mee 'dat het slachtoffer binnen herstelrecht een centrale rol krijgt toebedeeld en dat de dader als een volwaardig moreel subject wordt gezien' (Leest, 2002: 11 in Frijns en Mooren, 2004: 31).

Het penale systeem moet de actieve participatie van slachtoffer, dader en hun gemeenschap in het conflictoplossingsproces stimuleren (Hudson & Garland, 1996: 2 in Beyens, 2000: 219). De benadering wil als het ware het conflict en de compensatie van aangericht leed niet langer onttrekken aan het individuele slachtoffer en de dader, maar begeleiding bieden in de vorm van dader-slachtoffer bemiddeling en dienstverlening. De prioriteit ligt bij het herstel van schade (zowel materieel als immaterieel) dat door het delict is aangericht met betrekking tot het slachtoffer en de samenleving.

(...)the main objective of judicial intervention against an offence should not be to punish, not even to (re-)educate, but to repair or to compensate for the harm caused by the offence (Walgrave, 1994: 63 in Keyser o.r.v. Van Stokkom 2004: 58).

Herstelrecht hecht daarom ook grote waarde aan de reïntegratie van zowel het slachtoffer als de dader. 'The goal is to have them become whole, contributing members of their communities' (Ness, Daniel and Karen Heetderks Strong, 2003)⁴. Resocialisatie tijdens detentie kan hier, in het geval van reïntegratie van de dader, deel vanuit maken. Kritiek op de herstelrechtelijke benadering is dat de te herstellen schade wordt bepaald door de subjectieve ervaring van het slachtoffer (Davis, 1992 in de Keijser, 2004: 59). Dit kan ten koste gaan van de gelijke behandeling van daders. Boutellier komt met het voorstel om parallel aan het strafproces een systematisch aanbod van herstelrecht te creëren, juist om recht te doen aan de emotionele componenten en de subjectiverende benadering van problemen tussen daders en slachtoffers, zonder dit in de plaats te stellen van het huidige strafproces (Boutellier, 2004: 39).

Een ander kritiekpunt is dat in termen van leedtoevoeging de herstelrechtelijke sancties soms punitiever zijn dan straffen vanuit retributief oogmerk (de Keijser, 2004: 59). Deze kritiek heeft geleid tot een verenigingstheorie waar het negatief retributieve principe de grenzen aangeeft van herstelrechtelijke sancties (vgl. Zedner 1998, Cavadino & Dignan, 1997b, Dignan 2002 in Keijser, 2004: 60).

§ 7. Reïntegratieve visie op straf

De reïntegratieve visie op straf, 'reintegrating shaming', van John Braithwaite kan gezien worden als een variant op het familiemodel en verzet zich tegen het moralistische retributieve denken. De straftheorie streeft criminaliteitsreductie na, via het op gang brengen van een 'beschamingsproces'. 'Reintegrative shaming', in tegenstelling tot 'disintegrative shaming (stigmatization)' (Braithwait, 1989: 55), sluit de dader niet uit de gemeenschap en bevordert een gemeenschapsgevoel. Het doel van dit beschamingsproces is het herstel aan het slachtoffer en reïntegratie en verbetering van de dader (Beyens, 2000: 222). Dader en slachtoffer moeten de gelegenheid krijgen om hun verhaal te doen en zich te verweren in een veilige omgeving van wederzijds respect, waarbij de dader excuses kan aanbieden, aan herstel kan doen of zich kan verzoenen met het slachtoffer (Beyens, 2000: 222). Het verschil met de herstelrechtelijke benadering is dat de focus op de reïntegratie van de dader ligt en

---

⁴ <http://www.restorativejustice.org/intro/values-1/reintegration> (13-02-2008)

herstel met betrekking tot het slachtoffer hier deel van uit maakt. Resocialisatie kan vanuit de herstelrechtelijke benadering deel uitmaken van reïntegratie van de dader. Herstel met betrekking tot het slachtoffer kan bij resocialisatie horen, maar ook buiten resocialisatie vallen, doch binnen de reïntegratie van de dader.

Kritiek op de herstelrechtelijke benadering is dat wordt getwijfeld aan het reïntegratieve effect van het beschamingproces, zoals het uitblijven van stigmatisering. Ook de zin van het betrekken van de sociale omgeving bij de veroordeling van crimineel gedrag wordt in twijfel getrokken. Volgens Boutellier wordt door het afdwingen van een beschamingproces de dader zijn recht op een eigen moraal ontzegd (Boutellier, 1996 in Beyens, 2000: 225). De beschamingceremonies zouden weinig rechtsbescherming bieden tegen excessieve reacties van het slachtoffer en omgeving (Van Swaaningen, 1996b in Beyens, 2000: 225).

Zowel de herstelrechtelijke benadering als de reïntegratieve benadering zijn toekomstgericht en kunnen vanuit dat oogpunt utilitaristisch genoemd worden. Ze onderscheiden zich van andere utilitaristische stromingen in het feit dat beiden niet enkel dadergericht zijn.

Oorspronkelijk was reïntegratieve shaming de belangrijkste theoretische inspiratiebron voor de uitbouw van restoratieve praktijken over de hele wereld. De centrale plaats van shaming is inmiddels wat gerelativeerd, maar de moreel-emotionele benadering van de afhandeling van misdrijven blijft cruciaal. Braithwaite heeft samen met Philip Pettit in 1990 een *Republic theory of Criminal Justice* ontworpen, dat pleit voor een strafrecht dat meer participatief is, het apriorisme van de straf verlaat en gericht is op het bewaken van het dominion (zoveel mogelijk vrijheid en veiligheid voor burgers, waarbij vrijheid wordt gezien als een gemeenschappelijk goed). Beide werken van Braithwaite hebben overigens een grote invloed gehad op de ontwikkeling van het herstelrecht.

3. Historische schets van het resocialisatie-ideaal vanaf WO II

In dit hoofdstuk geef ik een historische schets van het resocialisatie-ideaal in de context van de humanisering van het strafrechtstelsel vanaf de Tweede Wereldoorlog.

§ 1. Naoorlogse geloof in menselijke mogelijkheden

Na de oorlog werd een vereniging van ex-politieke gevangenen opgericht, voornamelijk bestaande uit verzetsmensen, gesteund door reclasseringsverenigingen, strafjuristen en vertegenwoordigers van de rechterlijke macht. Later zouden hun resultaten de *humanisering van het strafrecht* gaan heten. Zij stelden zich onder andere tot doel dat ‘de reactie van de overheid op misdrijven enerzijds gericht moest zijn op beveiliging der maatschappij en anderzijds op resocialisering van de dader e.e.a. met verwerping van vergelding als grondslag van de maatregelen’. (TvS, 1949: 324 in Franke 1990: 633).

In 1946 stelt de minister van justitie zelfs een commissie aan (Commissie Fick) voor de verdere uitbouw van het gevangeniswezen. Het streven is in eerste instantie naar een mildere en vriendelijker bejegening van gedetineerden en het versterken van rechten van gedetineerden. In deze periode wordt ook de ‘Universele verklaring van de rechten van de mens’ getekend en daaropvolgend het ‘Europese Verdrag voor de rechten van de mens’. In het verdrag wordt in 1954 het verbod op inhumane straffen en foltering opgenomen.

De naoorlogse humanisering van het strafrechtstelsel wordt gekenmerkt door het verminderen van de inhumane aspecten en tegelijk het bevorderen van humane waarden. Dit is de kern van het humaniseringproces. Hierbij wordt straffen niet enkel als afschrikmiddel of vergeldingsinstrument beschouwd, maar ook als een manier tot het verbeteren van de dader, in de zin van mogelijkheden bieden zodat iemand weer een ‘normaal’ bestaan kan opbouwen. Het resocialisatie-ideaal maakt dus deel uit van wat achteraf de humanisering van het strafrecht wordt genoemd. Men verzet zich actief tegen de cellulaire afzondering en pleit voor meer sociale interactie tussen gedetineerden. Men argumenteert dat enkel cellulaire afzondering kwalijke psychologische gevolgen heeft voor gedetineerden en daarmee ook voor de samenleving na de detentieperiode. Sociale contacten zouden het middel zijn tot

resocialisatie. Het oordeel van de Commissie Fick is ‘dat, wanneer de overheid iemand detineert, zij er ook naar dient te streven deze detentie zo goed mogelijk te benutten om de gedetineerde als een *sociaal minder storend* element en zo mogelijk beter mens, weer aan de maatschappij terug te geven en de detentieperiode te benutten om iemand voor te bereiden op die vrijheid’ (Rapport Commissie Fick, 1947: 22 in Franke, 1990: 640). In 1951 neemt men artikel 26 op in de Beginselenwet gevangeniswezen:

‘Met de handhaving van het karakter van straf of maatregel wordt hun tenuitvoerlegging mede dienstbaar gemaakt aan de voorbereiding van de terugkeer in het maatschappelijk leven’.

Hiermee wordt de eerste doelstelling van justitie, het ten uitvoer leggen van een vrijheidsbeperkende maatregel, aangevuld met een tweede doelstelling; het resocialiseren van een gedetineerde. Bij het aannemen van de wet werd er echter wel op gewezen dat opsluiting het hoofddoel blijft en voorrang heeft boven andere doelen. Het beleid van justitie en daarop ook de organisatiecultuur worden gewijzigd op basis van nieuwe waarden, welke gezien worden als zijnde humaner. In het ontwerp van de wet legde de toenmalige minister Wijers in zijn toelichting op het artikel uit dat ‘de voorbereiding van de terugkeer in het maatschappelijk leven vooreerst dient te geschieden door gedetineerden tijdens hun straftijd te doen voelen dat zij als individu tot de maatschappij blijven behoren’. Dit gevoel van *niet-geïsoleerd staan* wilde hij verder bevorderen door ‘het contact met het maatschappelijk leven voor zoveel mogelijk te handhaven’ (HdSG, 1948/49, Bijlagen, 1189.3, 10, memorie van toelichting in Franke 1990: 640).

Vanaf de jaren vijftig poogt men een detentieperiode in het teken te laten staan van resocialisatie en de verwachtingen hiervan zijn hooggespannen. Vanuit de universitaire wereld heeft de ‘Utrechtse School’ invloed op het humaniseringproces. Wetenschappers als de criminoloog Kempe, de strafrechtgeleerde Pompe, de psychiater Baan en de criminoloog Rijkssen behoren tot deze school. Geïnspireerd door existentialistisch-antropologisch gedachtegoed richten zij zich op medemenselijkheid, op een ontmoeting van mens tot mens en op zorg voor de gevangene mens (Franke, 1990:661). Hun inzet is de authenticiteit en uniciteit van de dader te erkennen en te voorkomen dat een dader tot object wordt gereduceerd. Een

dader moet serieus genomen worden en is verantwoordelijk voor zijn eigen daden (Nelissen 2000: 41).

Er verzamelt zich in die tijd een groepje mensen, abolitionisten genaamd, waaronder bijvoorbeeld Bianchi, die zich onderscheiden doordat zij straf moreel niet gelegitimeerd vinden. Voor twee theorieën van delegitimatie, zoals ze naar analogie van de poging tot legitimatie door Cliteur genoemd worden (Cliteur, 1993: 117), verwijs ik naar hoofdstuk 2. De abolitionisten onderkennen geen doel van straffen *pur sang*. Zij streven daarom naar afschaffing van de gevangenisstraf of naar een sterke terugdringing van de vrijheidstraf. De meest principiële abolitionisten beredeneren dat van louter opsluiten, slachtoffer noch dader goed wordt. De straf zou gericht moeten zijn op herstel van de schade en op verzoening (MvBR, 1955: 65-71 in Franke, 1990: 663). Deze groep abolitionisten worden door overige wetenschappers echter in de loop der tijd steeds minder serieus genomen.

Het humaniseringproces, met als doel het vergeldingselement te beperken, krijgt in de praktijk gestalte in de omgang met gedetineerden. Deze omgang wordt nu bejegening genoemd en is gericht op begrip tonen, zo weinig mogelijk fysiek geweld gebruiken, detentieschade beperken, en resocialiseren. Met het beperken van detentieschade bedoelt men het niet verder laten verslechteren van een gedetineerde. Consequenties van de gehumaniseerde bejegening zijn meer onderlinge contacten en een grotere rechtspositie van gedetineerden. Concreet betekende dit verruiming op het gebied van bezoek, informatieverstrekking, recreatie, activiteitenprogramma's en contacten met professionele hulpverleners, welke laatste een belangrijke plaats in de organisatie verwerven (Nelissen 2000: 40). Dit wordt vervolgens een manier om de orde en rust in een gevangenis te handhaven.

§ 2. Kritiekgeluiden over humanisering en resocialisatie

Het handhaven van het karakter van straf bij de voorbereiding van de terugkeer in het maatschappelijk leven brengt wel een moeilijkheid met zich mee. Volgens Denkers frustreert het vergeldende, leedtoevoegende karakter van de tenuitvoerlegging, een effectieve resocialisatie (in de vorm van contacten in en met de vrije samenleving). In veel gevallen verhindert de gevangenis juist zelf het optreden van positieve gedragsveranderingen door de stigmatiserende en ontwrichtende effecten van de detentie op het persoonlijke leven van de gedetineerde (Nelissen, 2000:7).

Beleidsmakers wisten eigenlijk niet precies hoe de doelstelling resocialisatie in de praktijk moest worden geïnterpreteerd en uitgevoerd. Dit werd vervolgens overgelaten aan gevangenisdirecties en bewaarders. Denkers schrijft dat resocialisatie op wettelijke, wethistorische en empirische gronden niet in die mate wordt nagestreefd (en niet kan worden nagestreefd!) als onderzoekers en beleidsfunctionarissen doen geloven (Denkers, 1976 in Nelissen, 2000: 43).

Boutellier zegt in verband met het resocialisatie-ideaal dat het geloof om daders te kunnen verbeteren, in de jaren zeventig ongedaan werd gemaakt door een progressieve kritiek op de ongebreidelde macht van de therapeuten en behandelaars en vervolgens door een conservatieve aanval op de verontschuldigende houding die in deze therapeutisering besloten zou liggen (Boutellier, 2003: 13)

Volgens Swaan verandert het gevangeniswezen geleidelijk van een bevelshuishouding naar een onderhandelingshuishouding (De Swaan, 1983:81-115 in Franke, 1990:672). De keerzijde hiervan, volgens onderzoek van Zwezerijnen, is dat gedetineerden zich hiërarchisch gaan verdelen en er onder hen informele leiders ontstaan, die met hun toegenomen rechtspositie bewaarders manipuleren. Gevolg hiervan zou zijn dat in plaats van de gewenste vertrouwensrelatie tussen bewaarders en gedetineerden, er juist een afzijdigheid ontstaat vanuit de bewaarders naar de gedetineerden (Franke, 1990: 671).

In ieder geval klinkt er meer kritiek op de humaniseringstendens. Door negatieve uitkomsten van onderzoek naar recidivecijfers wordt het resocialisatie-ideaal de daaropvolgende decennia langzamerhand weer losgelaten. Dit blijkt volgens Franke uit een vergelijking tussen het rapport van Commissie Fick, de gevangenisnota's van 1964, 1976, 1982 en het beleidsplan 'Samenleving en criminaliteit' uit 1985.

Eén van de belangrijkste beleidsgrondslagen in de Nota van 1964: 'Alle te nemen maatregelen behoren te worden getoetst aan de beide eisen van de Beginselenwet gevangeniswezen, te weten (a) handhaving van het karakter van straf en maatregel en (b) voorbereiding van de terugkeer van de gedetineerden in het maatschappelijk leven (Nota, 1976-1977: 4). In deze nota van minister Scholten stond 'humanisering' zelfs in dienst van de resocialisatie (Franke, 1990: 668). Zo stelde de minister dat het strafelement van de gevangenisstraf 'in de vrijheidsbeneming als zodanig' moest liggen en 'additioneel leed' achtte hij met oog op de resocialisatie uit den boze (Franke, 1990: 668). 'Getracht moet worden een zodanig klimaat te

scheppen dat de negatieve werking, welke aan de vrijheidsbenaming inherent is, tot een minimum beperkt blijft en dat een zo gezond mogelijke voedingsbodem wordt geschapen voor de op wederaanpassing gerichte activiteiten' (Scholten, 1964 in Franke, 1990: 668).

In de nota 'Beleidsvraagstukken gevangeniswezen' uit 1976 wordt de voorbereiding van de terugkeer van de gedetineerden in de maatschappij nog als één van de hoofdtaken van het gevangeniswezen beschouwd. Dat deze hoofdtak serieus wordt genomen blijkt uit de vermelding van veranderde inzichten m.b.t. schaalvergroting. Schaalvergroting zou een afbreuk kunnen doen aan de voorbereiding op de terugkeer van gedetineerden in de maatschappij en vereist dus herbezinning (Nota, 1976-1977: 9). Ook wordt genoemd dat detentie niet mag strekken tot een uitbanning van de veroordeelde uit de samenleving en tot een radicaal verbreken van de sociale relaties die hij onderhield. De moeilijkheid hoe resocialisatie met behoud van het karakter van de vrijheidstraf het beste kan worden vormgegeven wordt niet als een onwenselijke uitdaging van het gevangeniswezen gezien (Nota, Nota 1976-1977: 10). In deze nota wordt er vanuit gegaan dat de wet voorschrijft dat in elke inrichting de voorwaarden aanwezig dienen te zijn om hulp te bieden aan de gedetineerden teneinde hun terugkeer in het maatschappelijke leven te vergemakkelijken (Nota 1976-1977: 32). Bij de uitgangspunten van strafvoltrekking wordt verder expliciet genoemd dat bij de behandeling van gedetineerden niet de nadruk moet worden gelegd op hun uitsluiting uit de samenleving, maar integendeel op het feit dat zij daarvan voortdurend deel van blijven uitmaken (Nota 1976-1977: 33). Men constateert dat dit hooggestemde regels zijn, maar wel medeafhankelijk van de inzet en bereidheid van de gedetineerde om aan zijn resocialisatie mee te werken.

In de nota van 1982 worden pretenties met betrekking tot resocialisatie losgelaten. De voorbereiding op de terugkeer in de samenleving wordt niet meer als behandel- of verbeterdoel opgelegd. Gedetineerden worden bij het voorbereiden op de terugkeer in de samenleving steeds meer aangesproken als autonoom subject dat zelf keuzes maakt en verantwoordelijkheid draagt. Hierbij worden wel kansen en mogelijkheden geboden, maar het initiatief ligt bij de gedetineerden. De resocialisatiegedachte wordt in deze nota *niet erg realistisch* genoemd. De recidivecijfers worden teleurstellend bevonden en diverse onderzoeken wijzen uit dat gevangenen met de nieuw verworven ruimte meer op het sociale leven binnen

detentie, dan na detentie gericht zijn. Het resocialisatiebeginsel was nu juist bedacht ter voorbereiding op het sociale leven na detentie.

Criminoloog M. Moerings stelt in zijn proefschrift dat het verblijf in de gevangenis ‘een uitdrukking’ vormt van de lage en slechte positie van gedetineerden en detentie als een voortzetting hiervan in negatieve richting (Moorings, 1978: 240 in Franke 1990:646). Hij ziet detentie dus niet als oorzaak voor een lage en slechte maatschappelijke positie. Toenmalig staatssecretaris M. Scheltema concludeert hier vervolgens uit, dat het koppelen van gedragsverandering en recidivevermindering aan de resocialisatieopdracht misschien wat te ambitieus is. Hij formuleert de resocialisatieopdracht in de nota Taak en Toekomst (1982) daarom als volgt:

‘De voorbereiding van de terugkeer in de samenleving door het scheppen van kansen en mogelijkheden voor gedetineerden om te werken aan hun persoonlijke ontwikkeling en oplossen van eventueel aanwezige psychosociale problemen’ (p.22).

Ook wordt in deze nota het streven genoemd om via regimeactiviteiten op het gebied van educatie en hulpverlening en via het regime in zijn algemeenheid, gedetineerden ‘iets mee te geven, waarvan zij na afloop profijt kunnen hebben’. Het streven naar ‘een humanisering van detentie’ wordt de eerste hoofddoelstelling van het gevangeniswezen i.p.v. de resocialisatie van gedetineerden. Verondersteld wordt dat dit bereikt kan worden doordat personeel van gevangenissen nog meer gaat beseffen dat de gedetineerde ‘een medemens is die als zodanig een gelijkwaardige positie inneemt, zelf verantwoordelijkheid behoort te dragen, zelf – binnen zekere grenzen – keuzes zal mogen en ook moeten maken’ (Gevangenisnota 1982: 22-24 in Franke, 1990: 669).

In deze nota wordt detentiefasering als uitgangspunt genomen. Detentiefasering vormt een concretisering van het resocialisatiebeginsel in die zin dat aan langgestrafte gedetineerden geleidelijk meer vrijheden en daarmee meer verantwoordelijkheden worden toegekend (Kamerstukken II 1981-1982, 17539, nrs. 1-2: 28-29 in Bleichrodt, 1996: 286) in halfopen en open inrichtingen. Niet lang na de aangeboden nota ‘Taak en Toekomst’, valt het kabinet. Het daaropvolgende kabinet bezuinigt zo drastisch dat het beleid in haar uitvoering ernstig wordt belemmerd. Volgens Moerings kunnen beloftes die in deze nota zijn gedaan niet meer waargemaakt worden (Moorings, 1984 in Nelissen, 2000: 48). Boin stelt dat

deze beleidsnota de enige is in het naoorlogse gevangeniswezen welke getuigt van een echte coherente filosofie op de vormgeving van de detentie en met de doorgevoerde bezuinigingen in de kiem wordt gesmoord. Wat er over blijft is volgens hem een verschaalde visie waarin van een coherente penitentiaire filosofie met betrekking tot bijvoorbeeld het resocialisatie-ideaal eigenlijk geen sprake meer is (Boin, 1998: 127 in Nelissen, 2000: 49). Gezegd kan worden dat er op zijn minst een kentering plaatsvindt.

In de nota van 1985 'Samenleving en criminaliteit' wordt het resocialisatie-ideaal niet meer als zodanig genoemd. Het komt enkel nog aan de orde in verband met alternatieve straffen. Resocialisatie gaat voornamelijk bestaan uit de uitbreiding van indirect en direct contact met de buitenwereld (Franke, 1990: 648). Eerst nog als doel in zichzelf, maar al gauw enkel ter beperking van schade tijdens de detentie (Franke, 1990: 649). Dit wordt ook wel een negatieve invulling van resocialisatie genoemd. Het contact met de buitenwereld wordt vervolgens uitgebreid met een voorwaardelijke in vrijheidstelling na het uitzitten van tweederde van een opgelegde straf. Dit wordt zelfs in 1987 wettelijk vastgelegd als *vervroegde invrijheidstelling*. Het afbrokkelen van het resocialisatie-ideaal wordt ingehaald door het geloof in zelfdwang. Dit vertrouwen in zelfdwang komt het meest tot uitdrukking in de opkomst van open gevangenissen.

Er wordt vanuit pedagogisch oogpunt een beroep gedaan op de zelfbeheersing, zelfdiscipline, wilskracht en het verantwoordelijkheidsgevoel van gedetineerden in de open gevangenissen. Het ideaal is om met behulp van zelfdwang, gedetineerden zoveel mogelijk vrijheden te geven. Door een toenemend aantal mislukkingen eind jaren 70 van de vorige eeuw, begint men echter ook steeds meer te twijfelen aan de zin van open gevangenissen. Groeiende criminaliteit, een verbreding van strafbare delicten en de maatschappelijke roep om veiligheid zijn aanleiding om meer gevangenissen bij te bouwen.

Bij overheidsinstellingen ontstaat in de jaren 80 een verzakelijkingstendens, ook wel *de nieuwe zakelijkheid* genoemd. De justitiële instellingen moeten hier ook aan geloven. Efficiëntie, automatisering en bezuiniging staan centraal en worden een bedrijfsvoeringstrategie van het strafrechtelijke apparaat, met het slachtoffer als 'klant' en de bestraffing van de dader als 'product'. Hierbij mag strafinhoudelijk *vergelding* weer een naam hebben. Er ontstaat een hernieuwd geloof in de mogelijkheden van strafrechtelijk en politieel ingrijpen bij de bestrijding van

criminaliteit (Franke, 1990: 716). De humanisering moet als het ware inboeten aan een tendens van strenger straffen. De bezuinigingen hebben onder andere tot consequentie dat gedetineerden meer uren in hun cel moeten doorbrengen. Ter compensatie worden andere 'vrijheden' toegestaan, zoals tv op cel. De meermanciel wordt als optie besproken. Hierbij zien we een tweedeling, waarbij sommigen dit als consequentie van cellentekort accepteren en anderen het als verlies van de pas verworven humanisering zien.

Nelissen stelt dat met de groeiende scepsis betreffende het resocialisatie-ideaal er een verschuiving plaatsvindt in de legitimering van de vrijheidstraf. Deze wordt steeds minder in het teken gesteld van een toekomstgericht verbeteringsdoel en steeds meer in het verleden (vergelding) of in doelen die op het heden zijn gericht (verwijdering uit en beveiliging van de samenleving) (Nelissen 2000:7). Voor een bespreking van doelen van straf verwijs ik naar hoofdstuk 1. Deze verschuiving in de legitimering van vrijheidstraf die meer gericht is op vergelding en beveiliging ligt ingebed in een veranderende visie op de sociale werkelijkheid. De humaniseringstendens maakt deel uit van het harmonische paradigma dat uitgaat van de potentiële goedheid van de mens (zoals de Utrechtse School). Dit is het paradigma van de maakbare samenleving waarin sociale tegenstellingen uiteindelijk verminderd kunnen worden door solidariteit en engagement van bevoorrechte groeperingen met groeperingen in een achtergestelde positie (Nelissen 2001: 71). Dit harmonische paradigma wordt langzamerhand verdrongen door het paradigma dat de sociale werkelijkheid interpreteert in termen van sociaal antagonisme en van structurele onveranderlijke verschillen en conflicten tussen verschillende maatschappelijke groeperingen (Nelissen 2001: 71). Ik kom hierop terug in hoofdstuk 4.

§ 3. Is de humanisering van het strafrecht voltooid?

De analyse van Franke reikt tot eind jaren 80. Hij concludeert dat de emancipatie der gevangenen, welke na de tweede wereldoorlog in gang is gezet, inmiddels zo goed als voltooid is. Hij ziet de verharding in het beleid niet als een ondermijning van het emancipatieproces van gedetineerden. Boutellier wijst erop dat de ontwikkelingen van het afgelopen decennium de voltooiing van het emancipatieproces ook nog steeds niet bevestigen (Boutellier, 2004: 32).

In de jaren negentig ontstaat een cellentekort, het aantal langgestrafte, vluchtgevaarlijke, agressieve, psychisch verwarde en aan drugs verslaafde gedetineerden stijgt en er vinden een aantal ontsnappingsincidenten plaats. Naar aanleiding van deze ontwikkelingen legt men in de nota 'Werkzame Detentie' (1994) de nadruk op een effectieve criminaliteitsbestrijding. Veilig, menswaardig en doelmatig zijn de kernbegrippen in het beleid (Nelissen, 2000: 49). De menswaardigheid van de tenuitvoerlegging wil men bereiken door regelgeving die voldoet aan een internationale minimum standaard. Daarnaast wil men deze menswaardigheid bereiken door het voorkomen van *criminele besmetting* en detentieschade middels een actieve en alerte houding van inrichtingspersoneel. Met oog op de reeds doorgevoerde bezuinigingen en uitbreiding van de capaciteit kan geconcludeerd worden dat de resocialisatieopdracht onder druk komt te staan. De vrijheidstraf staat weer in het teken van een punitief en vergeldend karakter. Was de humaniseringstendens ontstaan om de vergelding te temperen, in de nota 'Werkzame Detentie' is volgens Nelissen juist minder aandacht voor humanisering dan in de decennia daarvoor. Resocialisatie wordt ook niet meer genoemd, er wordt gesproken over maatschappelijke integratie. De 'veiligheid' zou bereikt worden door opsluiting van criminelen en het opzetten van effectieve reïntegratieprogramma's. Onder effectief verstaat men dat het programma bijdraagt aan het verminderen van recidive.

De redenering die hierbij gevolgd lijkt te worden is dat enkel zeer gemotiveerde gedetineerden veel kans hebben succesvol te reïntegreren en het dus effectief is enkel in deze groep te investeren. Dit percentage wordt in de nota volgens Nelissen geschat op 20% van het totale aantal gedetineerden (Nelissen 2000:53). Een deel van deze groep is zeer kwetsbaar en komt daarom in aanmerking voor bijzondere zorg. In de praktijk is deze zorg gericht op het beheersbaar houden van problematiek, waardoor het werkelijke percentage gedetineerden dat een resocialisatieprogramma volgt maar zo'n 13% is (Knol, 1997: 281 in Nelissen 2000: 59). De overige 80% zal worden onderworpen aan een standaardregime. Dit standaardregime biedt een minimum van voorzieningen aan, waarop iedere gedetineerde volgens de wet recht heeft, zoals luchten, sport en educatie. Voor een ruimer aanbod aan hulpverlening, specifiek gericht op maatschappelijke integratie, komen zij echter niet in aanmerking. Volgens Nelissen blijkt uit onderzoeksliteratuur dat het aanbod van resocialisatieprogramma's juist aan de veelal minder gemotiveerde gedetineerden met een hoog risico op recidive uit het oogpunt van recidivevermindering zeer de moeite

waard kan zijn (Andrews et al., (2), 1990; Antonowicz & Ross, 1994; Gendreau, 1996 in Nelissen, 2000: 54). Geconcludeerd kan worden dat het gevolg van de nota ‘Werkzame Detentie’ is dat een grote groep gedetineerden, die door justitie als ongemotiveerd wordt beoordeeld, in de praktijk wordt uitgesloten van voorzieningen gericht op resocialisatie.

Vanaf 1 november 1996 wordt in een aantal inrichtingen in Nederland een sober regime ingevoerd (Peters, 2005: 40). Het regime is bedoeld voor gedetineerden die een korte vrijheidsstraf uitzitten (max. negentig dagen) en waaraan uit reclasseringsoogpunt geen eer te behalen is (Bosch 1999: 146- 154 in Peters, 2005, 40).

In 1999 zijn de Penitentiaire beginselenwet en de Penitentiaire maatregel, ter vervanging van de Beginselenwet gevangeniswezen en de Gevangenismaatregel in werking getreden. De wetgever heeft in artikel 2 lid 2 het resocialisatiebeginsel gehandhaafd:

‘Met de handhaving van het karakter van de vrijheidsstraf of de vrijheidsbenemende maatregel wordt de tenuitvoerlegging hiervan zoveel mogelijk⁵ dienstbaar gemaakt aan de voorbereiding van de terugkeer van de betrokkene in de maatschappij’.

‘Mede dienstbaar’ is in de nieuwe wet vervangen door ‘zoveel mogelijk dienstbaar’, waarbij zoveel mogelijk vrij interpreteerbaar blijft.

In de Penitentiaire beginselenwet worden meer gedetailleerde regels geformuleerd voor alle penitentiaire inrichtingen, waarbij nog ruimte is voor eigen regels van inrichtingsdirecteuren (regeling, 1998 DJI in Peters 2005: 42). Nieuw in deze wet is de introductie van het penitentiair programma. Dit is een wijze van tenuitvoerlegging van een vrijheidsbenemende straf, waarbij de veroordeelde buiten de inrichting verblijft, aangeduid als extramurale executiemodaliteit (Tweede Kamer 1994-1995: nr.3 in Peters, 2005: 47). In dit programma moet, volgens de Erkenningsregeling in artikel 6, zowel aandacht zijn voor de wijze waarop gewerkt wordt aan een geslaagde terugkeer in de samenleving als voor het strafkarakter. Er wordt ten minste 26 uur per week activiteiten aangeboden bestaande uit arbeidstoeleiding (vakdiploma, wennen aan arbeidsproces, werk), stimuleren van

---

⁵ arcering toegevoegd

zelfredzaamheid en behandeling van psychische of verslavingsproblematiek.⁶ In artikel 4 lid 5 en artikel 15 leden 2 en 3 staat dat de minister bepaalt welke categorie gedetineerden voor dit programma in aanmerking komt en de selectiefunctionaris beslist welke van de in aanmerking komende gedetineerden in de gelegenheid worden gesteld aan een penitentiair programma deel te nemen (Peters, 2005: 50). Uit de Erkenningsregeling in artikel 6 blijkt dat het penitentiair programma mede in het kader van resocialisatie wordt aangeboden. Echter de trend die door de Nota Werkzame Detentie is ingezet wordt door de invoering van het penitentiair programma voorgezet: de resocialisatie wordt niet meer aan alle gedetineerden maar slechts aan de gemotiveerde onder hen aangeboden (Veger, 1999: 163-166 in Peters, 2005: 50), waarbij justitie bepaalt wie gemotiveerd is. Nelissen betoogt dat de toegang van kansarmere justitiabelen tot resocialiserende voorzieningen, die van oudsher al niet bijster groot was, door dit restrictievere beleid nog verder beperkt wordt (Nelissen, 2001: 73).

Overheidsbezuinigingen binnen het gevangeniswezen zijn voorlopig nog niet van de baan. Het regeerakkoord van Balkenende I & II stelt dat de Dienst Justitiële Inrichtingen vanaf 2007 een structurele bezuiniging moet doorvoeren van 242 miljoen (Peters, 2005:55). Veiligheid staat weer hoog in het vaandel. Er wordt een veiligheidsprogramma opgesteld 'Naar een veiliger samenleving', waarvan de visiedocumenten 'Modernisering Sanctietoepassing' en 'De Nieuwe Inrichting' twee uitwerkingen zijn (Peters, 2005: 55). In een brief van oktober 2002 aan de Tweede Kamer stelt toenmalig minister Donner onderstaande voor:

'Toegewerkt moet worden naar een zogenaamd progressieve regimesopbouw, waarbij elke detentie in principe aanvangt in een eenvoudige voorziening met een zeer beperkt basisregime. Voor de meeste kortgestraften blijft het daarbij: de tijd laat geen intensieve en dure programma's toe voor deze doelgroep. Wel is denkbaar dat zij geplaatst worden in voorzieningen die vanwege een beperkter beveiligingsniveau goedkoper zijn. Degenen die langer gedetineerd worden, kunnen doorschuiven naar een regime met iets meer voorzieningen. Daarbij kunnen degenen van wie verwacht wordt dat ze daarvoor gevoelig zijn, op basis van een risicoanalyse worden geselecteerd voor een gedifferentieerde interventie gericht op hun problematiek en op het verminderen van hun kans op recidive' (Tweede Kamer, 2002-2003: 28600 VI, nr. 8)

---

⁶ Voor een nadere uitwerking van dit penitentiaire programma verwijs ik naar Peters, 2005: 47-50

De door de minister voorgestelde selectiviteit ligt geheel in de lijn van de Nota Werkzame Detentie en heeft tot gevolg dat niet alle gedetineerden, zoals artikel 2 lid 2 van de Penitentiaire beginselenwet voorstaat, in aanmerking komen voor programma's gericht op resocialisatie. Het idee van doorschuiven van gedetineerden, ook wel *detentiefasering*, wordt gepresenteerd als een vorm van resocialisatie, omdat men geleidelijk steeds meer vrijheden krijgt. Het doel ervan is het doen afnemen van recidive en het doorvoeren van bezuinigen door zo min mogelijk te beveiligen. Recidivevermindering is echter iets anders dan voorbereiding op de terugkeer in de maatschappij. Ik zal hier verder op in gaan in hoofdstuk 3. Humane tenuitvoerlegging van sancties of voorbereiding op de terugkeer in de maatschappij worden in deze nota niet meer genoemd.

In oktober 2003 presenteert minister Donner het visiedocument 'De Nieuwe Inrichting; naar een functionele executie van straffen en maatregelen'. Samen met het gelijknamige actieprogramma vormt dit document het beleidskader van de Dienst Justitiële Inrichtingen 2004 – 2008 (DJI – Jaaroverzicht 2003 in Peters, 2005: 59). In dit document worden onorthodoxe maatregelen aangekondigd (Visiedocument DJI, 2003: 8) om de overheidsbezuinigingen te realiseren. Zo wil DJI op korte termijn de in de beginselenwetten vastgelegde rechtspositie van gedetineerden, jongeren en tbs-patiënten nog eens kritisch bezien op onnodige belemmeringen voor de benodigde flexibiliteit en efficiëntie (Visiedocument DJI, 2003: 13). Er lijkt hiermee aan de rechtspositie van gedetineerden getornd te worden, welke bereikt werd met het naoorlogse emancipatieproces.

Volgens het document is het beeld ontstaan dat gedetineerden in de watten worden gelegd en onnodig 'luxe' voorzieningen geboden krijgen (Visiedocument DJI, 2003: 7). Er wordt gesteld dat de burger meer daadkracht en zakelijkheid bij de aanpak van daders verwacht. Het lijkt of het beleid hiermee gerechtvaardigd wordt. Met betrekking tot resocialisatie is het volgende te lezen:

'Reïntegratieprogramma's mogen alleen dan worden ingezet wanneer aangetoond kan worden dat ze daadwerkelijk bijdragen aan de veiligheid van de samenleving door het terugdringen van de recidive. Dat betekent dat het instrument selectiever en functioneler moet worden ingezet: niet voor iedereen⁷ en met duidelijke eisen aan de effectiviteit van de programma's' (Visiedocument DJI, 2003:9).

---

⁷ arcering toegevoegd

Voorgaande lijkt in strijd te zijn met de missie van DJI, welke op dezelfde bladzijde genoemd wordt, namelijk:

*‘De Dienst Justitiële Inrichtingen levert een bijdrage aan de veiligheid van de samenleving door tenuitvoerlegging van vrijheidstraffen en vrijheidsbenemende maatregelen en door de aan onze zorg toevertrouwde personen de kans bieden een maatschappelijk aanvaardbaar bestaan op te bouwen’.*⁸

In visiedocument ‘De Nieuwe Inrichting’ wordt verwezen naar een veiligheidsprogramma, waar projecten deel van uitmaken ter uitbreiding van de capaciteit van DJI. ‘Modernisering Sanctietoepassing’ is zo’n project dat 6000 plaatsen moet opleveren. In 2004 wordt dit door de minister gepresenteerd. In het gelijknamige document wordt onder meer uitgelegd hoe de spanning tussen een grotere behoefte en een kleiner budget verkleind kan worden. Een substantiële verlaging van de kostprijs van de detentiecapaciteit dient volgens minister Donner te worden gerealiseerd, bijvoorbeeld door toepassing van de meerpersoonscel, het verkorten van het dagprogramma zodat minder personeel nodig is om de gedetineerden te begeleiden en het selectiever toepassen van resocialiserende projecten (Peters, 2005:61). Over de resocialisatietrajecten zegt Donner dat deze alleen ingezet dienen te worden voor die justitiabelen van wie een reële verwachting kan bestaan dat daarmee de kans op herhaling van criminaliteit verminderd wordt (Tweede Kamer, vergaderjaar 2003 –2004, 29200 VI, nr. 167).

De bezuinigingen die sinds 2004 zijn doorgevoerd in het gevangeniswezen hebben geleid tot minder aandacht van gevangenispersoneel voor het resocialisatieproces van gedetineerden met als gevolg een negatieve houding en motivatiegebrek onder gedetineerden (Nabibaks, 2006: 23). Dit terwijl een succesvolle resocialisatie juist afhankelijk is van de houding van gedetineerden en van gevangenispersoneel ten opzichte van resocialisatie (Nelissen 2000: 1). De bezuinigingen zorgen tevens voor een selectie van gedetineerden op basis van hun motivatie tot resocialisatie (Nabibaks, 2006: 23). Door dit beleid neemt de motivatie van gedetineerden om zich in te zetten voor een succesvolle resocialisatie af en het aantal gedetineerden dat voor een resocialisatietraject in aanmerking komt neemt af.

---

⁸ arcering toegevoegd

De kans is dus groot dat het aantal gedetineerden dat tot een succesvolle resocialisatie komt hierdoor ook afneemt.

§ 4. Samenvatting

De naoorlogse humaniseringstendens had als inzet het strafrecht humaner te maken en de rechtspositie van gedetineerden te versterken. Het opnemen van art. 26 in de beginselenwet gevangeniswezen, betreffende de vrijheidsbenemende straf mede in dienst te stellen van de voorbereiding op terugkeer in de maatschappij, maakte hier deel van uit. De interpretatie van het genoemde wetsartikel in justitiële beleidsnota's en in de praktijk van tenuitvoerlegging van straffen, was echter aan een ontwikkeling onderhevig. Stond resocialisatie eerst nog in dienst van de humanisering van het strafrecht, waarbij humaner straffen en rechten van justitiabelen centraal stonden, in de jaren zestig en zeventig werd geleidelijk steeds meer kritiek geuit op de effectiviteit van resocialisatie. Al was effectiviteit tijdens het ontwerp en in werking treden van de wet nooit de inzet geweest, resocialisatie werd steeds vaker vanuit het perspectief bekeken dat het iets op moest leveren in plaats van uit het perspectief dat men de straf mede in dienst moest stellen van de voorbereiding op terugkeer in de maatschappij. In de jaren tachtig werd resocialisatie steeds vaker in verband gebracht met recidivecijfers. Effectiviteit en efficiëntie kwamen centraal te staan in beleidsnota's en de tenuitvoerlegging van vrijheidsbenemende straffen. Deze ontwikkelingen maakten deel uit van een verzakelijkingstendens, waarbij de overheid geacht werd efficiënter te opereren. Daarnaast was er een opleving van het geloof in strenger straffen en nam het aantal gedetineerden toe door verbreding van het strafrecht en een stijgende criminaliteit. Bezuinigingen waren noodzakelijk om de capaciteitsuitbreiding mogelijk te maken. De bezuinigingen, het effectiviteitsdenken en het hernieuwde geloof in strenger straffen hebben ertoe bijgedragen dat vanaf de jaren negentig een groot percentage gedetineerden werd uitgesloten van voorzieningen ter voorbereiding op hun terugkeer in de samenleving. Deze trend werd vanaf 2001 nog eens versterkt door de steeds luider klinkende maatschappelijke roep om veiligheid. Recidivecijfers en veiligheid staan politiek gezien centraal en resocialisatie wordt enkel nog ingezet voor een zeer beperkte groep gedetineerden die middels een justitiële risico-inventarisatie als gemotiveerd wordt beoordeeld.

4. Resocialisatie onder druk

Resocialisatie heeft aan betekenis ingeboet (Ruller, 1977, p. 261 en 271 in Mooren, 1993). Op resocialisatie als ideaal is veel kritiek geweest, mede onder invloed van het effectiviteitsdenken in de jaren tachtig vorige eeuw. Daarnaast is de praktijk van resocialisatie onder druk komen te staan. De eerste paragraaf schetst de bredere maatschappelijke context van dat proces, inclusief de verzakelijkingstendens. Vervolgens komt de veranderde legitimering van het strafrecht aan de orde, gevolgd door de opkomst van het slachtofferperspectief. In paragraaf 2 wordt ingegaan op de selectieve plaatsing van gedetineerden in de huidige reïntegratietrajecten. Dan worden in paragraaf 3 de instrumentele doelstellingen van resocialisatie besproken, welke de overhand krijgen op intrinsieke doelstellingen. Tot slot, in paragraaf 4, wordt aandacht besteed aan totalitaire formuleringen in het hedendaags penitentiair overheidsbeleid.

§ 1. Cultureel-maatschappelijke ontwikkelingen en de veranderende interpretatie van het resocialisatiebeginsel.

Ik zal een aantal cultureel-maatschappelijke ontwikkelingen beschrijven, die nauw samenhangen en op een ingewikkelde manier op elkaar inwerken. Daarbij versterken ze elkaar in hun invloed op de veranderende interpretatie van het resocialisatiebeginsel.

➤ *Veranderende maatschappijvisie*

Zoals in hoofdstuk 3 is gebleken heeft de resocialisatieopdracht van vlak na de Tweede Wereldoorlog een verschuiving van interpretatie ondergaan. Art. 26 van de Beginselenwet Gevangeniswezen wordt vlak na de Tweede Wereldoorlog aangenomen met de volgende formulering:

‘Met de handhaving van het karakter van straf of maatregel wordt hun tenuitvoerlegging mede dienstbaar gemaakt aan de voorbereiding van de terugkeer in het maatschappelijk leven’.

Aanvankelijk wordt dit geïnterpreteerd als beginsel dat moet zorgen dat gedetineerden zich tijdens hun straftijd als individu tot de maatschappij blijven voelen behoren, dat ze niet geïsoleerd komen te staan. Dit wil men bereiken door het contact met het maatschappelijk leven zoveel mogelijk te handhaven. Daarnaast is de inzet van dit beginsel de voorbereiding op de terugkeer in de maatschappij, waarvoor in elke inrichting de voorwaarden aanwezig dienen te zijn om hulp te bieden aan de gedetineerden teneinde hun terugkeer te bevorderen. Bij deze voorbereiding gaat men ervan uit dat daders te verbeteren of te behandelen zijn. De interpretatie van het beginsel is gebaseerd op solidariteit met sociaal zwakkeren. Deze waarde staat centraal in de welzijnsvisie, welke dominant is geweest bij de ontwikkeling van democratiseringsprocessen van minderheidsgroeperingen en die mede heeft geleid tot onze democratische rechtstaat en verzorgingsstaat. In deze welzijnsvisie wordt er van uitgegaan dat mensen potentieel goed zijn. Onder invloed van Louk Hulsman wordt het welzijnsdenken doorgetrokken naar het strafrecht, waarmee hij schadelijke, discriminerende en stigmatiserende effecten van het strafrechtelijk optreden op justitiabelen wilde voorkomen (Kelk, 2001: 335 o.r.v. Dupont & Hutsebaud).

Met de toenemende kritiek op de welzijnsvisie en de zogenoemde ‘ongebreidelde macht van therapeuten en behandelaars’ (Boutellier & Van der Linden, 1980 in Boutellier, 2003: 7) zijn ook steeds meer kritische geluiden te horen met betrekking tot het resocialisatie-ideaal. Men verwacht meer zakelijkheid en efficiëntie van de overheid, ook bij de tenuitvoerlegging van straffen. *De nieuwe zakelijkheid* is een verzakelijkingstendens die rond de jaren 80 van de vorige eeuw bij overheidsinstellingen ontstaat, waaraan ook justitiële instellingen aan onderhevig zijn. Efficiëntie, automatisering en bezuiniging staan centraal en worden een bedrijfsvoeringstrategie van het strafrechtelijke apparaat, met het slachtoffer als ‘klant’ en de bestraffing van de dader als ‘product’. De strafrechtelijke keten onderscheidt zich in deze benadering niet wezenlijk van willekeurig welk ander bedrijfsproces en valt samen te vatten als de poging om wat men doet in zakelijk opzicht ook goed te doen (Boutellier, 2001: 25). Hierbij mag strafinhoudelijk *vergelding* weer een naam hebben. Er ontstaat een hernieuwd geloof in de mogelijkheden van strafrechtelijk en politieel ingrijpen bij de bestrijding van criminaliteit (Franke, 1990: 716). Ideologische vragen, maatschappijkritiek en strafrechtelijke ethiek maken plaats voor instrumentalistische en technocratische

visies op misdaadbestrijding, waarbij het drukken van de kosten, efficiency en automatisering centraal staan (Franke, 1990: 716).

De veranderende visie op de sociale werkelijkheid beschrijft Nelissen als een verschuiving van het harmonische paradigma naar een paradigma dat de sociale werkelijkheid veel sterker interpreteert in termen van sociaal antagonisme en van structurele verschillen en conflicten tussen verschillende maatschappelijke groeperingen (Nelissen 2001: 71). Het geloof dat tegenstellingen overwonnen kunnen worden door solidariteit maakt plaats voor de idee dat ongelijkheid nu eenmaal een onveranderlijk gegeven is. Deze visieverschuiving op mens en samenleving heeft de genoemde verharding en verzakelijking van het strafrechtelijk klimaat tot gevolg (Burt, 1993 in Nelissen, 2001: 72).

Vergeldings sentimenten krijgen overwicht op rechtsbescherming van gedetineerden. Hierdoor verandert ook de interpretatie van resocialisatie. Resocialisatie wordt als het ware een instrument voor normhandhaving. Dit zou een verklaring kunnen zijn waarom men steeds minder aandacht heeft voor het bieden van kansen aan daders om zich voor te bereiden op de terugkeer in de maatschappij en steeds meer gefocust is op effectiviteit bij het interpreteren van het resocialisatiebeginsel. Onder effectief verstaat men dat het bijdraagt aan het verminderen van recidive. Met deze 'effectiviteitmeetlat' in de hand wordt het resocialisatiebeginsel steeds meer geïnterpreteerd als beginsel voor een daadkrachtige en zakelijke aanpak van daders om recidive te verminderen en steeds minder als beginsel dat moet zorgen dat gedetineerden niet geïsoleerd van de maatschappij komen te staan. Sterker nog, steeds minder gedetineerden komen nog in aanmerking voor de later zo genoemde reïntegratietrajecten. Deze worden enkel nog ingezet voor een klein percentage gedetineerden indien geacht wordt dat hiermee herhaling van criminaliteit voorkomen kan worden⁹. De interpretatieverandering wordt gevolgd door een herformulering van de wet. In 1999 wordt Art. 26 vervangen door Art. 2 lid 2 van de Penitentiaire Beginselenwet:

'Met de handhaving van het karakter van de vrijheidsstraf of de vrijheidsbenemende maatregel wordt de tenuitvoerlegging hiervan zoveel mogelijk dienstbaar gemaakt aan de voorbereiding van de terugkeer van de betrokkene in de maatschappij'.¹⁰

---

⁹ Zie voor nadere uitwerking van selectiviteit bij resocialisatievoorzieningen § 2 van hoofdstuk 4

¹⁰ Hierbij valt op te merken dat de verandering in interpretatie een geleidelijk proces is en in principe los staat van de wetsverandering.

➤ *Legitimering van het strafrecht*

Boutellier signaleert ook een verschuiving van de visie op mens en samenleving, welke mijns inziens van invloed is geweest op de veranderingen met betrekking tot het resocialisatiebeginsel. Volgens hem gaat de secularisering vooraf aan de genoemde democratisering, de welzijnsvisie en later de verzakelijkingstendens. De secularisering is van grote invloed geweest op het afbrokkelen van een collectieve visie op het moreel goede. De samenleving die ‘wij zijn, liefhebben en wensen’ in onze pluriforme, multiculturele cultuur, wordt moreel gezien steeds meer gefragmenteerd. Niet de gemeenschap, maar juist het ontbreken van gemeenschappelijkheid kan - in het verlengde van Weber - als het wezenskenmerk van de moderne samenleving worden gezien (Boutellier 1993: 20-21). In ons gesecculariseerde tijdperk bestaan grote twijfels ten aanzien van de door Durkheim geïntroduceerde ‘collectieve, morele gemeenschap als eenduidige entiteit’. Wellicht heeft deze twijfel consequenties gehad voor het uitgangspunt van de potentiële goedheid van de mens. In ieder geval is de legitimering van het strafrecht beïnvloed door de morele fragmentering.

De legitimering wordt steeds meer geformuleerd in termen van dat wat we als samenleving afwijzen, zoals vernedering en leed. Steeds minder vanuit een collectief idee van wat wij goed vinden, bijvoorbeeld het bieden van kansen aan gedetineerden. De interpretatie van de resocialisatieopdracht zou wel eens aan deze tendens onderhevig kunnen zijn. Het zou verklaren waarom het hernieuwde geloof in strengere straffen overwicht heeft kunnen krijgen bij de interpretatie van de resocialisatieopdracht en waarom deze opdracht steeds vaker in termen van het verminderen van recidivecijfers ingevuld wordt. De bezuinigingen en het effectiviteitsdenken hebben vanuit deze verklaring als versterkende factoren gewerkt. Het positief geformuleerde streven naar herstel en behoud van de (maatschappelijke) positie van gedetineerden en het streven de straf zoveel mogelijk dienstbaar te maken aan de terugkeer in de maatschappij om maatschappelijke uitsluiting na detentie te voorkomen lijken plaats te hebben gemaakt voor de negatief geformuleerde vermindering van recidive.

Ook Nelissen onderkent een verschuiving in de legitimering van de vrijheidstraf. Volgens hem gaat dit gepaard met de groeiende scepsis betreffende het

resocialisatie-ideaal¹¹. De vrijheidstraf wordt volgens Nelissen steeds minder in het teken gesteld van een toekomstgericht verbeteringsdoel en steeds meer in het teken verleden (verging) of in het teken doelen die op het heden zijn gericht (verwijdering uit en beveiliging van de samenleving) (Nelissen 2000:7)¹².

➤ *Opkomst slachtofferperspectief*

Met de veranderde legitimering van het strafrecht hangt nog een cultureel-maatschappelijke ontwikkeling samen, die mogelijk van invloed is op de veranderde interpretatie van het resocialisatiebeginsel. De moraliteit van de huidige gesecculariseerde, pluriforme samenleving is namelijk niet langer gebonden aan een godheid, ook niet aan de collectiviteit (van Durkheim), maar aan de positie van het slachtoffer (Boutellier, 1993: 28). Gedurende de afgelopen decennia heeft zich een zogeheten ‘slachtofferperspectief’ (Winkel, 1990: 8) ontwikkeld. Dit perspectief onderkent de rechten, de belangen en de specifieke positie van slachtoffers van misdrijven in juridische procedures, alsmede de materiële, sociale en psychische gevolgen voor de slachtoffers van een misdrijf (Frijns & Mooren, 2004: 15). Winkel onderscheidt drie golven waarin dit perspectief steeds sterker terugkeert. De derde golf vangt aan in 1980. Winkel citeert de toenmalige staatssecretaris:

‘Veel elementen van de strafrechtpleging die aanvankelijk de resocialisatie beoogden te bevorderen, ontleen hun bestaansrecht thans mede of zelfs noodzakelijk aan overwegingen van humaniteit. Als dit zo is, valt vervolgens moeilijk te verdedigen dat deze overwegingen sterker zouden moeten gelden ten aanzien van de daders dan ten aanzien van de slachtoffers. Wanneer de overheid het plegen van een delict mede opvat als een aanleiding om aan de betrokkene een hulpaanbod te doen, is het onlogisch om zo’n aanbod niet te doen aan het slachtoffer, aan degene die door het delict in moeilijkheden is geraakt’ (Scheltema, 1982:8 in Winkel, 1990: 15)

Volgens Van Dijk verwacht men dat bij handhaving van een scheve verdeling van de aandacht tussen dader en slachtoffer de geloofwaardigheid van het strafrechtelijk stelsel op het spel komt te staan, en dat het verzet vanuit de samenleving tegen allerlei

---

¹¹ Zie ook hoofdstuk 3

¹² Of het citaat van Nelissen aansluit is afhankelijk of recidivevermindering wordt gezien als verbeteringsdoel. Aangezien een grote groep gedetineerden wordt uitgesloten van de re-integratietrajecten heb ik mijn twijfels of recidivevermindering op verbetering gericht is. Het heeft er de schijn van dat het een op het heden gerichte doel is om slachtoffer en maatschappij te beschermen.

resocialisatie-inspanningen zal groeien (Van Dijk, 1983 in Winkel, 1990: 15). Met de opkomst van het slachtofferperspectief wordt een steeds luider georganiseerd protest hoorbaar tegen een exclusief dadergeoriënteerd systeem. De publieke moraal bereikt in de jaren negentig een definitief omslagpunt ten gunste van het slachtoffer.

Boutellier noemt de gebondenheid van moraliteit aan de positie van het slachtoffer de 'victimalisering' van de moraal. Deze verschuiving stelt solidariteit met het slachtoffer veel meer centraal dan de solidariteit met sociaal zwakkeren, waartoe gedetineerden gerekend werden. Slachtoffergerichtheid wordt door Verrijn Stuart beschreven als een slachtoffercultuur, waarin iedereen zich potentieel slachtoffer voelt. Tegen deze achtergrond heeft zich volgens hem een preventieve functie van het strafrecht ontwikkeld (Verrijn Stuart, 1998 in Boutellier, 2003: 170).

➤ *Veiligheidsutopie en risicojustitie*

De door Verrijn Stuart beschreven slachtoffercultuur maakt deel uit van onze risicosamenleving. In een risicocultuur staat de spanning tussen veiligheid en vitaliteit centraal (Boutellier, 2003: 13). Volgens Boutellier is criminaliteit in de loop van het laatste decennium geherdefinieerd tot een veiligheidsvraagstuk, tot een risico dat iedereen kan treffen. Hij signaleert dat daderschap wordt gezien als een optie binnen het eigen levensproject; bij slachtofferschap is dat ongevraagd het geval en dat geeft een morele voorsprong. Werd het wetboek van strafrecht ontworpen ter bescherming van burgers tegen het geweldsmonopolie van de staat (Denkers, 1976: 101), tegenwoordig verwacht men dat men door de staat wordt beschermd tegen medeburgers (Boutellier, 2003: 9). Bescherming van burgers is hét dominante thema van het criminaliteitsbeleid geworden (Boutellier, 2003: 8). Zijn stelling in het boek 'De Veiligheidsutopie' is dat de risicocultuur moreel onbehagen en behoefte aan veiligheid genereert. Deze behoefte aan veiligheid ziet hij als een paradoxaal verlangen in een context van grote morele vrijheid (Boutellier, 2003: 47). Hij citeert Beck voor een nadere uitwerking hiervan, welke uiteenzetting hier ingekort zal volgen.

De centrale stelling van Beck is dat de technologische ontwikkeling een dusdanige vlucht heeft genomen dat zij haar eigen risico's niet meer kan beheersen. Door de succesvolle modernisering zijn de materiële noden afgenomen, maar de potentiële bedreigingen juist

toegenomen. De pogingen om deze risico's te reduceren, hebben de overhand genomen in de maatschappelijke ordeningsprocessen. De risicosamenleving is gebaseerd op permanent potentieel gevaar, hetgeen belangrijke consequenties zal hebben voor de 'sociale architectuur en de politieke dynamiek van de samenleving' (Beck, 1992: 22 e.v. in Boutellier, 2003: 50).

In deze risicosamenleving heeft zich een risicojustitie ontwikkeld. Risicojustitie betreft de risicotaxatie van bepaalde categorieën die het meeste gevaar opleveren voor de maatschappelijke veiligheid (Kelk, 1994: 11 e.v. in Moerings, 2003: 11). Als consequentie met betrekking tot resocialisatie stelt Moerings:

'De relatie tussen risicojustitie en onschadelijkmaking wordt alsmaar inniger. De tenuitvoerlegging van de sanctie is met name bij volwassenen steeds vaker gericht op onschadelijkmaking en beveiliging van de samenleving. Het regime waaraan men wordt onderworpen draagt een sober karakter en is niet gericht op de voorbereiding op de terugkeer in de samenleving - het resocialisatiebeginsel - hoewel dit nog altijd een belangrijk strafdoel is op executieniveau (art 2. lid 2 Penitentiaire beginselenwet)' (Moerings, 2003: 11).

§ 2. Selectiviteit met betrekking tot voorzieningen gericht op resocialisatie

Moerings merkt verder in zijn oratie op dat resocialisatie een gunst geworden is.

'Van resocialisatie voor iedereen in de jaren zestig en zeventig, via resocialisatie als keuze in de jaren tachtig, tot resocialisatie als gunst in het huidige tijdsbestel, met als primaire doel de beveiliging van de samenleving. Voor hen die niet voor resocialisatie in aanmerking komen geldt een regime dat vooral bestaat uit opgesloten zitten, alleen of met meerderen in een cel, tot de tijd er op zit' (Moerings, 2003:13).

Nelissen signaleert tendensen die wijzen in de richting van (systematische) selectiviteit bij de deelname aan resocialiserende voorzieningen in de detentiefase (Nelissen, 2000a in Nelissen, 2001: 64). Men gaat er in de nota Werkzame Detentie vanuit dat tweederde van de gedetineerden niet of nauwelijks gemotiveerd is om iets van de detentie te maken.

'Aangepast en goed gedrag is een belangrijk criterium voor het verdienen van een betere bejegening en van ruimere faciliteiten op het gebied van maatschappelijke integratie. Een minderheid (naar schatting 20%) die duidelijk blijkt moet geven van motivatie en goed gedrag,

komt in aanmerking voor extra programma's gericht op verslavingsproblematiek, psychische stoornissen en arbeidstoeleiding. Sinds 1999 kunnen gedetineerden ook deelnemen aan een penitentiair programma waarbij zij, ter voorbereiding op de terugkeer in de samenleving, een deel van de vrijheidsstraf buiten de inrichting kunnen ondergaan. De overgrote meerderheid van de gedetineerden is in het kader van resocialisatie derhalve aangewezen op een afgeslankt aanbod van educatie en hulpverlening in het reguliere regiemsactiviteitenprogramma'.
(Nelissen, 2001: 64).

Het komt dus aan op de eigen motivatie van gedetineerden en de inschatting van hun motivatie door gevangenis personeel, of ze in aanmerking komen voor resocialisatievoorzieningen. Motivatie wordt volgens Nelissen opgevat als een tamelijk statisch en binair verschijnsel. Er worden beleidsmatig gezien weinig pogingen ondernomen om iets aan deze motivatie te veranderen (Nelissen, 2000a in Nelissen, 2001: 64). Hij wijst in dit verband op zijn onderzoek (Nelissen, 2000a: 239) naar houdingen ten aanzien van resocialisatie. Hieruit blijkt volgens hem dat naarmate gedetineerden lager zijn opgeleid zijn, zij een minder optimistische kijk op de toekomst hebben, vaker (naar eigen zeggen) drugs gebruiken en de mogelijkheden voor zelfherstel tijdens detentie pessimistischer inschatten. Ook stellen zij zich negatiever op ten aanzien van het regime in een inrichting (Nelissen, 2001: 65). In de persoonlijke gesprekken en groepsbijeenkomsten van pastores en ander hulpverleners met 'ongemotiveerde' gedetineerden, blijkt echter volgens Knol menigmaal dat onder de haat en het cynisme wel degelijk oprechte wanhoop schuil kan gaan en dat er bij velen een intens verlangen is naar een leven dat vervulling biedt (Knol 1997: 278 in Nelissen, 2001: 73). Hiermee is de (viciëuze) cirkel rond.

Nelissen veronderstelt 'een mogelijke selectiviteit in de zin van een systematische benadeling van de kansarmere gedetineerden met een zwakkere sociaal economische positie' (Nelissen, 2001: 67) bij de selectie van voorzieningen gericht op resocialisatie. De in het overkoepelend beleid geformuleerde selectiecriteria zijn van dien aard, dat vooral de wat meer aangepaste, kansrijke 'modelgedetineerde' (De Jonge e.a., 1999p. 79 in Nelissen 2001: 70) voor de voorziening in aanmerking komt (Nelissen, 2001: 70).

Deze praktijk lijkt zich in de daaropvolgende jaren voort te zetten met oog op de in hoofdstuk 3 reeds genoemde resocialisatietrajecten, welke Donner alleen in wil zetten voor die justitiabelen van wie een reële verwachting kan bestaan dat daarmee de kans op herhaling van criminaliteit verminderd wordt (Tweede Kamer,

vergaderjaar 2003 –2004, 29200 VI, nr. 167). De toenmalig minister van justitie pleitte met andere woorden voor selectiviteit van justitiabelen bij het aanbieden van mogelijkheden ter voorbereiding op hun terugkeer in de maatschappij.

Hieruit blijkt dat niet enkel de ideologie onder druk is komen te staan, maar ook dat de resocialisatiepraktijk voor een groot deel moest inkrimpen.

§ 3. Instrumentele doelstellingen versus intrinsieke doelstellingen

In hoofdstuk 1 heb de instrumentele en intrinsieke doelstelling van resocialisatie besproken naar het onderscheid dat Nelissen maakt. De intrinsieke doelstelling betreft het ethisch, normatief en rechtsbeschermende element van resocialisatie. De instrumentele doelstelling betreft het functionele streven naar vermindering van toekomstig crimineel gedrag van justitiabelen (Nelissen, 2000: 5). Beide zijn mijns inziens van belang voor een goede resocialisatie.

Het onderscheid in doelstellingen ontleent Nelissen aan Denkers. Volgens Denkers zijn er in het strafrecht instrumentele, intrinsieke en organisatorische doelstellingen te onderscheiden. Kenmerkend voor de instrumentele doelstellingen is dat het object van beïnvloeding nooit het strafrechtelijk apparaat en zijn functionarissen behelst (Denkens, 1976: 88). De intrinsieke doelstellingen van het strafrecht juist wel en dienen ter bescherming van justitiabelen (Denkens, 1976:102) om diens rechtspositie tegenover de staat veilig te stellen (Peters, 1972: 4 in Denkers, 1976: 101). Denkers stelt dat in de onaantastbare positie van de wetboeken – die voor een groot deel over de intrinsieke doelstellingen gaan –de oorsprong ligt van een van de grootste conflicten in het strafrecht als totaal systeem, namelijk dat tussen de instrumentele en intrinsieke doelstellingen (Denkens, 1976: 134)

‘Enerzijds wenst de overheid de orde te handhaven, daders van strafbare feiten op te sporen, te arresteren, te verhoren, te vervolgen en, indien schuldig bevonden, te veroordelen en te straffen. Anderzijds moet zij, op grond van humaan – ethische overwegingen, maar vooral op grond van (gecodificeerde) rechtsbeginselen, de verdachte de gelegenheid bieden zich tegen dit alles te verweren. De overheid streeft naar preventie van criminaliteit, maar zij kan niet alles doen om criminaliteit te voorkomen. Humaan- ethische en rechtsbeginselen stellen grenzen aan haar streven naar preventie. Zij verhinderen dat de overheid zich ongelimiteerd en al te indringend met de justitiabelen kan inlaten. Er is geen organisatie die haar cliënten zo

sterk beschermt tegen haar eigen pogingen tot beïnvloeding als het strafrechtelijke apparaat' (Denkers, 1976: 134).

Denkers stelt dat penologisch onderzoek bijna uitsluitend betrekking heeft op de instrumentele doelstellingen en daarbinnen dan nog voornamelijk op de speciale preventie en de waarheidsvinding (Denkers, 1976:141). Hieruit valt op te maken dat resocialisatie als ethisch, normatief en rechtsbeschermend dus zelden onderwerp van onderzoek is. Tijdens het bestuderen van (literatuur over) recente beleidsstukken (van na 1982) is mij opgevallen dat de intrinsieke doelstellingen van resocialisatie een zeer onderschikte positie hebben gekregen ten opzichte van instrumentele. Dit wordt zeer helder verwoord in de in hoofdstuk 3 reeds aangehaalde passage uit het Visiedocument 'De Nieuwe Inrichting':

'Reïntegratieprogramma's mogen alleen dan worden ingezet wanneer aangetoond kan worden dat ze daadwerkelijk bijdragen aan de veiligheid van de samenleving door het terugdringen van de recidive. Dat betekent dat het instrument selectiever en functioneler moet worden ingezet: niet voor iedereen en met duidelijke eisen aan de effectiviteit van de programma's' (Visiedocument DJI, 2003:9, onderstreping toegevoegd)

Het verminderen van recidive wordt gepresenteerd als veruit het belangrijkste. Het herstel en behoud van de (maatschappelijke) positie van gedetineerden en het zoveel mogelijk dienstbaar maken van de straf aan de terugkeer in de maatschappij om maatschappelijke uitsluiting na detentie te voorkomen, worden als intrinsieke doelstellingen niet meer genoemd. Enkel nog als voorwaarden met oog op instrumentele doeleinden, echter niet meer als ethisch beginsel geldende voor alle gedetineerden.

§ 4. Totalitaire formuleringen in hedendaags penitentiair overheidsbeleid

Tot slot wil ik in dit hoofdstuk nog de aandacht vestigen op een heropleving van het stereotype denken als een maatschappelijke ontwikkeling.

't Hart noemt in zijn bundel 'over het totalitaire' (1993) een aantal strafrechtelijke stereotypen, waarbij mensen als het ware vastgepind worden op één onomstoten werkelijkheid en waarmee andere visies op deze mensen weggedrukt worden. Deze stereotypen worden door justitie gebruikt om bijvoorbeeld beleid,

bezuinigingen of méér middelen en bevoegdheden te rechtvaardigen. 't Hart onderscheid het stereotype van 'de fraudeur', 'de vijand' en 'de onverbeterlijke gedetineerde'. Zijn laatst geformuleerde stereotype citeer ik hier, omdat ik van mening ben dat dit stereotype gebruikt wordt ter rechtvaardiging van de eerder besproken selectiviteit bij het aanbieden van voorziening gericht op resocialisatie.

Het gaat om stereotypering door justitiële beleidsfunctionarissen, waarbij uitgedragen wordt dat alternatieve straffen te 'soft' zouden zijn: die moeten strenger en zwaarder worden. Dan kunnen er ook minder korte gevangenisstraffen worden opgelegd. De korte gevangenisstraffen zouden zelfs goeddeels kunnen worden afgeschaft. De gevangenis moet vooral een instituut worden voor gedetineerden die een straf van zes maanden of meer hebben gekregen. Dat alles geeft natuurlijk een enorme besparing: men denke aan het cellentekort. Maar ook ten aanzien van de afgestraften met zes maanden. 'Bij deze groep mensen (...) moeten we (...) de illusie laten varen dat ze te resocialiseren zijn' (Steenhuis, 1993 in 't Hart) Dan kunnen zaken als sport en recreatie uitsluitend een beloning worden voor hard werken. ('t Hart, 1993)¹³

Door stereotypering worden gedetineerden in één categorie ondergebracht, die is zoals de beleidsfunctionaris zegt dat zij is: zij zijn – allemaal – niet te resocialiseren! Die stelling wordt volgens hem geponeerd als vanzelfsprekend. De aandacht en het respect voor de uniciteit en authenticiteit van de individuele mens, centraal in de Utrechtse School (Janse de Jonge, 1991 in 't Hart, 1993) zijn weg ('t Hart, 1993).

'Totalitair' wordt in de van Dale omschreven als 'het geheel omvattend, op de totaliteit gericht' en met betrekking tot levens- of wereldbeschouwing 'de hoogste waarde toekennend aan de staat, waaraan het individu volledig ondergeschikt moet worden gemaakt'. 't Hart meent dat een totalitair fenomeen altijd met een instrumentalisme gepaard gaat. Kenmerkend van zo'n instrumentalisme is volgens hem dat waarden geen rol spelen. Waarden, zoals de morele plicht van de samenleving om de medemens die ontspoord is telkens weer nieuwe kansen te bieden, en de morele verantwoordelijkheid voor de menselijkheid en leefbaarheid van een regime, komen hier volgens hem niet aan bod ('t Hart, 1993).

---

¹³ Hierbij vind ik het opmerkelijk dat in maart 2008 in de actualiteit naar buiten wordt gebracht dat in 2006 en 2007 veel vaker dan voorheen levenslang als straf opgelegd wordt (wat in Nederland ook echt levenslang betekent).

5. Morele waarde(n?) van resocialisatie?

Zoals we in hoofdstuk vier hebben gezien, is zowel het ideaal als de praktijk van resocialisatie onder druk komen te staan. Onze cultuur wordt gekenmerkt door morele fragmentering, waarbij onze gemeenschappelijkheid voornamelijk wordt geformuleerd in termen van wat wij als samenleving afwijzen en niet meer zozeer in termen van wat we als samenleving nastreven. Het strafrecht wordt steeds meer gelegitimeerd vanuit een (potentieel) slachtofferperspectief. Instrumentele doelstellingen zijn de intrinsieke doelstellingen gaan domineren in penitentiair overheidsbeleid. De tenuitvoerlegging van straffen is steeds meer gericht op onschadelijkmaking en beveiliging van de samenleving en steeds minder op resocialisatie van gedetineerden. Steeds minder gedetineerden komen in aanmerking voor resocialisatie. In het beleid wordt door justitie steeds vaker gebruik gemaakt van stereotypering, om één en ander te kunnen rechtvaardigen.

Maar waarom zou het erg zijn om gedetineerden in totalitaire formuleringen af te schilderen? Waarom mogen categorieën justitiabelen niet opgegeven worden? Waarom moeten intrinsieke doelstellingen ook genoemd worden? Deze vragen liggen mijns inziens besloten in mijn onderzoeksvraag naar het morele belang van resocialisatie. In dit hoofdstuk wordt een poging ondernomen tot antwoorden. Eerst wordt het perspectief van de humanistiek besproken. Vervolgens wordt ingegaan op wat morele waarden zijn en welke ten grondslag liggen aan resocialisatie, gevolgd door een aantal conclusies die ik trek betreffende het morele belang van resocialisatie. Tot slot worden een aantal aanbevelingen en suggesties geformuleerd omtrent het beleid en de invulling van resocialisatie en enkele suggesties voor vervolgonderzoek gegeven.

§ 1. Humanisme, humanistiek en humanisering

Het woord 'humanisme' is afgeleid van het Latijnse 'humanitas'. In het woord zitten twee betekenissen vevat, namelijk 'mens-zijn' en 'het streven naar menselijkheid'. In het humanisme staan beide elementen centraal. Het Humanistisch Verbond beschouwt humanisme als een levensbeschouwing die bij het interpreteren van de wereld en de plaats van de mens uitgaat van de 'redelijke en zedelijke vermogens' van de mens. Het humanisme doet daarbij geen beroep op een bovenmenselijke of bovennatuurlijke

macht of kracht, zoals een God. Humanisme wordt daarom ook wel een ongodsdienstige levensbeschouwing genoemd.¹⁴ Het humanisme wordt gekenmerkt door:

- De voortdurende bereidheid zich in denken en doen naar normen van redelijkheid en zedelijkheid te verantwoorden.
- De helpende zorg voor de medemens om hem in staat te stellen zich te ontplooiën tot een volwaardig bestaan in zelfbestemming
- Het streven naar een samenleving waarin vrijheid, gerechtigheid, duurzaamheid, eerbied voor de menselijke waardigheid en medemenselijkheid centraal staan.¹⁵

Humanistiek heeft twee zwaartepunten: zingeving en humanisering¹⁶. Bij zingeving gaat het om de manier waarop mensen hun houding tegenover het leven en de samenleving bepalen. Vragen als ‘Wat is een goed leven?’ en ‘Hoe stem ik af op de ander?’ staan centraal. De humanistiek is een menswetenschap, welke zich richt op het verbinden van zingeving en humanisering.

Humanisering is gericht op het bevorderen van meer humane maatschappelijke verhoudingen en omstandigheden: ‘Hoe kunnen we geweld en onrechtvaardigheid tegengaan?’ en ‘Hoe kunnen we bevorderen dat de wereld waarin wij leven voor alle mensen duurzaam en menswaardig wordt?’ Humanisering richt zich op het scheppen van voorwaarden voor het beleven van (meer) zin¹⁷.

Het perspectief van de humanistiek is relevant voor het denken over de humanisering van het strafrecht. De humanisering van het strafrecht is gericht op het bevorderen van een humane manier van straffen en het op duurzame wijze tegengaan van geweld en onrechtvaardigheid. Het opnemen van het resocialisatiebeginsel in de Penitentiaire Beginselenwet maakt onderdeel uit van de humanisering van het strafrecht. Ik heb laten zien dat deze tendens de afgelopen decennia plaats heeft moeten maken voor een meer punitief strafrechtklimaat¹⁸, waarbij ook de resocialisatie onder druk is komen te staan¹⁹.

---

¹⁴ <http://www.humanistischverbond.nl/humanisme/index.html>

¹⁵ ‘Beroepscode voor humanistisch geestelijk verzorgers’, Humanistisch Verbond, Amsterdam, 1973, p.1

¹⁶ UvH-gids 2007 – 2008, Universiteit voor Humanistiek, Utrecht, 2007, p. 9

¹⁷ idem

¹⁸ Zie hoofdstuk 3 § 2

¹⁹ Zie hoofdstuk 4

Als reactie op dit klimaat is kritische distantie ten opzichte van inhumane tendensen binnen het huidige strafrechtsklimaat van belang. Daarnaast is ook een kritische distantie ten opzichte van blinde vlekken binnen het humanistisch vooruitgangsoptimisme van belang (Kunneman, 2006: 174). Men heeft namelijk humanisten en inhoudelijk verwante denkers, niet ten onrechte, verweten dat zij te weinig oog hadden voor de eigen verantwoordelijkheid van daders en van daaruit ‘vergoelijkend’ met crimineel handelen omgingen (Kunneman, 2006: 173). De invulling van resocialisatie kan mijns inziens een manier zijn om vorm te geven aan een humane manier van straffen én aan het aanspreken van de eigen verantwoordelijkheid van gedetineerden. In § 3 wordt dit nader besproken. Eerst wordt ingegaan op wat morele waarden zijn.

§ 2. Morele waarden van resocialisatie

Waarden zijn oordelen gebaseerd op een idee over wat goed en slecht is en zij verwijzen naar concepten van *het goede leven* (Veugelers, De Kat, Roede, 2003:4)²⁰ en sturen ons gedrag. Normen zijn in regels vastgelegde waarden, het zijn concrete richtlijnen voor het handelen.

De terminologie rondom *moreel*, *moraal* en *morele* is meerduidig en wordt met verschillende nuances uitgelegd. ‘Moreel’ heeft betrekking op zedelijkheid ofwel de heersende opvattingen over wat goed en kwaad is. Het kan ook gedrag betreffen (van Dale, 2005). De term ‘moreel’ wordt in de krijgsmacht en sportkringen gebruikt ter aanduiding van de psychische gesteldheid van een groep, gekenmerkt door wederzijds vertrouwen, toewijding aan een gemeenschappelijke taak en geloof in de bereikbaarheid van het gestelde doel.²¹ Hierbij speelt onderlinge afhankelijkheid en verbondenheid dus een grote rol. ‘Zedelijk’ kan gaan over een heersende opvatting van goed en kwaad, maar wordt ook uitgelegd als het bevorderen van goede zeden, of op het streven, de wil betrekking hebbend (van Dale, 2005). Moraal betreft de heersende zeden en gebruiken of de zedelijke waardering van specifiek menselijke handelingen (van Dale, 2005). Het woord moraal is afgeleid van het Latijnse woord ‘mos’, dat ‘gebruik’ betekent (meervoud is ‘mores’). ‘Amoreel’ wil zeggen zonder

---

²⁰ Wiel Veugelers, Ewoud De Kat en Ewoud Roede: De Pedagogische Dimensie: ‘Het beoordelen van waarden en normen’, Instituut voor de Lerarenopleiding Universiteit van Amsterdam, 2003

²¹ Elseviers filosofische en psychologische encyclopedie, m.m.v. prof. dr. Mr. K. Kuipers, Elsevier, Amsterdam/ Brussel, 1970, p. 154.

morele preoccupatie (van Dale, 2005). ‘Immoreel’ betekent strijdig met de goede zeden (van Dale, 2005).

Met morele waarden worden idealiteiten aangeduid (Berns, 2002: 57). Dit zijn ideeën of voorstellingen die na te streven zijn. Zelfs als ze feitelijk niet worden nagestreefd door mensen, blijven ze hun betekenis en geldigheid houden. Dit geldt overigens ook voor intrinsieke doelstellingen. Dit zijn geen doelen die ‘afgevinkt’ kunnen worden. Het is belangrijk dat men ze blijft benoemen, omdat anders wellicht ‘vergeten’ wordt om ze na te streven.

Morele waarden dragen bij aan het onderhouden en verwerklijken van sociale cohesie. In een wetenschappelijke verkenning van het Sociaal en Cultureel Planbureau wordt sociale cohesie uitgelegd als een meerduidig en meerdimensionaal begrip. Het verwijst naar deelname aan maatschappelijke instituties, sociale contacten die mensen onderling onderhouden, maar ook naar hun oriëntatie op collectieve normen en waarden. Er worden twee theoretische stromingen onderscheiden die de wetenschappelijke discussie over het begrip voeren. Het motief van mensen voor het aangaan en onderhouden van sociale relaties is volgens de rationele keuzetheorie utilitaristisch in de zin dat mensen zo met de minste kosten hun eigenbelang kunnen nastreven. Het communitarisme benadrukt de morele dimensie van het menselijk gedrag; normen, waarden en emoties worden als basis voor gemeenschapsvorming en –behoud gezien (SCP, 2002: 7)²² De motivatie voor gemeenschapsvorming wordt met andere woorden door de utilitaristen gezien als eigenbelang, terwijl de mens bij de communitaristen een moreel begaafd wezen is dat zich op die basis verenigt.

Aristoteles zegt in het eerste hoofdstuk van boek 1 van zijn *Politica* dat de staat van nature prioriteit heeft boven de familie en het individu, omdat het deel afhankelijk is van het geheel. Geïsoleerd is de mens namelijk niet zelfvoorzienend. Gerechtigheid is de verbintenis tussen mensen in een staat. De registratie van deze gerechtigheid – dit is de determinatie van wat rechtvaardig gevonden wordt – is het orde principe in een politieke maatschappij (zelf vertaald uit Jowett, 1999: 6)²³. Mensen geven dus voorrang aan de gemeenschap boven het individu en de familie, maar hiervoor moeten ze wel hun directe eigenbelang ‘uitstellen’. Het eigen belang krijgt als het ware, door onze onderlinge afhankelijkheid, vorm in waarden en wetgeving. Het nastreven van morele waarden en het volgen van de wet komen ten

---

²² ‘Zekere banden’, Sociaal en Cultureel Planbureau o.r.v. Joep de Hart, Den Haag, 2002

²³ <http://socserv2.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/aristotle/Politics.pdf>

goede aan de gemeenschap en daardoor ook aan de individuele leden van de gemeenschap. Het nastreven van morele waarden en het volgen van wetten binnen een gemeenschap kan echter polariserend werken in de verhouding met andere samenlevingen, of het kan een negatief effect hebben op individuen. Van belang is dus dat wetten en morele waarden niet als eeuwige waarheden vaststaan, maar steeds opnieuw gemeenschappelijk behouden of herzien worden.

Wanneer iemand de wet en de heersende morele waarden schendt, heeft diegene uit eigenbelang gehandeld ten koste van het gemeenschappelijk belang en vaak ook ten koste van slachtoffers. Het handelingsmotief is een egocentrische opvatting van geluk geweest en niet de heersende morele waarden. Een misdadiger maakt enerzijds deel uit van de samenleving, omdat hij hierbinnen leeft en handelt. Met zijn handelingen verloochent hij echter diezelfde samenleving en haar regels, waarmee hij zichzelf erbuiten plaatst (Schikhof, 2000: 169). Het bekennen van een delict is een eerste stap vanuit de misdadiger om de band tussen dader en slachtoffer én tussen een dader en gemeenschap te helen. Vrijheidstraf is het antwoord vanuit de gemeenschap op het gepleegde delict. De vrijheidstraf zoveel mogelijk ten uitvoer leggen in het kader van de terugkeer in de maatschappij is een manier vanuit de gemeenschap om de band tussen misdadiger en gemeenschap te herstellen, ten minste ideologisch gezien. In hoofdstuk 4 heb ik laten zien dat deze praktijk de afgelopen decennia behoorlijk onder druk is komen te staan.

Een andere manier is herstelgerichte detentie. Hierbij wordt gezocht naar manieren om de verstoorde relatie te herstellen tussen dader, slachtoffer en samenleving (Biemans in Jansen-van-Driel, 2004: 62). Volgens Biemans moeten we gedetineerden oprechte kansen geven, willen zij de overstap van detentie naar de samenleving vlot kunnen maken. Hiervoor moet, volgens haar, de samenleving al tijdens detentie bij het herstel betrokken worden.

‘Boeten’, een opgelegde straf ondergaan, verwijst overigens op zich al naar herstellen.²⁴ Halverwege de negentiende eeuw was er veel discussie of boete doen niet het beste bereikt kon worden door isolatie en contemplatie. Gemeenschappelijke opsluiting zou slechts leiden tot overdracht der onzedelijkheid (Franke, 1990: 132-

---

²⁴ Etymologisch gezien is boete afgeleid van woorden die herstelling betekenen, of voordeel, genezing, vergoeding (F. van Wijk - van Haeringen: Etymologisch woordenboek der Nederlandse Taal/ 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff). Deze betekenis vinden we nog terug in de uitdrukking ‘netten boeten’: het herstellen van visnetten.

208). Men ging daarom in 1850 over tot cellulaire opsluiting. Mede onder invloed van stijgende aantal zelfmoorden en krankzinnig-verklaarden is men hier in de twintigste eeuw van teruggekomen (Franke, 1990: 266-338). Na decennialange discussie was de totaal geïsoleerde opsluiting niet meer houdbaar en werd dit in de praktijk nog maar weinig toegepast, ook al voordat de nieuwe Beginselenwet in 1953 werd ingevoerd (Franke, 1990: 640). Gedetineerden werden nu als sociale wezens beschouwd, die voorbereid moesten worden op de terugkeer in de maatschappij. Voor het eerst werd dit resocialiserende doel ook wettelijk vastgelegd. De tenuitvoerlegging van straffen moet sindsdien zoveel mogelijk plaatsvinden in het teken van de voorbereiding op de terugkeer van een gedetineerde in de maatschappij.

De morele waarden die ten grondslag liggen aan dit beginsel komen mijns inziens grotendeels overeen met de morele waarden van waaruit we hebben afgesproken dat we bepaalde in wetten vastgelegde normen niet zullen overschrijden. Het nut van resocialisatie kan vanuit een utilitaristisch standpunt beargumenteerd worden. Uiteindelijk zijn we namelijk als samenleving beter af, wanneer een gedetineerde zich tijdens de tenuitvoerlegging van de straf voorbereidt op de terugkeer in de maatschappij. Hiervoor is van belang dat ook 'de gemeenschap' initiatief neemt om de band te herstellen met de dader. Succes is natuurlijk mede afhankelijk van de motivatie van de gedetineerde zelf. Als samenleving kunnen wij slechts eerlijke kansen bieden en iemand aanmoedigen. Of iemand deze handreiking tot herstel en resocialisatie aanneemt is van hem afhankelijk.

De belangrijkste waarden die mijns inziens ten grondslag liggen aan het streven gedetineerden voor te bereiden op hun terugkeer in de maatschappij en hen hiervoor te motiveren zijn:

- *Verbondenheid*

Mensen zijn voor elkaar verantwoordelijk (Van Praag). 'Mensen zijn met elkaar in de wereld en voor hun ontplooiing op elkaar aangewezen. De enkeling ontdekt zichzelf aan de ander en wordt ook zichzelf door de ander' (Van Praag, 1978:). 'Een veilig gevoel van verbondenheid met mensen (...), is het fundament van de persoonlijkheidsontwikkeling. Als deze verbondenheid teniet wordt gedaan, verliest de (...) persoon haar fundamentele zelfgevoel' (Herman, 1993: 76). Deze mensen raken geïsoleerd van anderen, maar dus ook van zichzelf. Herman bespreekt dit verlies van verbondenheid

weliswaar met betrekking tot getraumatiseerde mensen, het is niet onwaarschijnlijk dat haar uitspraak ook geldt voor mensen die verbondenheid met de maatschappij verliezen in het algemeen²⁵. Het gevoel van isolatie, van niet ergens bij horen of niet gewenst zijn heeft consequenties. Een humanistisch raadvrouw bij justitie schrijft uit ervaring: ‘Wie in de gevangenis zit, is in de maatschappij ongewenst en wie eenmaal het gevoel heeft dat zijn leven er voor de maatschappij niet meer toe doet, laat zich in diezelfde maatschappij niet meer zo makkelijk inpassen’ (Kempers, 1997: 274). Uit dit citaat spreekt de waarde van verbondenheid tussen maatschappij en gedetineerde voor een succesvolle resocialisatie. Daarom is het zo belangrijk om categorieën justitiabelen niet af te schrijven.

Om na detentie tot een volwaardige maatschappelijke participatie te kunnen komen, moet iemand zich ook binnen detentie nog steeds deel weten van die maatschappij. Wanneer de maatschappij het vertrouwen in (een groep) mensen opgeeft, zullen zij - als ze eenmaal vrij zijn - sneller geneigd zijn zich tegen de maatschappij te keren. Vertrouwen is namelijk wederkerig, als de maatschappij niet meer in jou gelooft, waarom zou je dan wel in de maatschappij geloven?

- *Vrijheid*

Vrijheid is een ruimer begrip dan niet-gedetineerd zijn, vrijheid betekent ook vrij zijn in het maken van keuzen. In het liberale pathos is vrijheid verbonden met onafhankelijkheid en autonomie. Positieve vrijheid gaat over zelfbepaling; over ‘bewogen worden door redenen, door bewuste bedoelingen die van mij zijn’ (Berlin in Dohmen, 2008: 22). Negatieve vrijheid gaat over zelfbeschikking, over niet-inmenging van anderen (Berlin in Dohmen, 2008: 22). Positieve en negatieve vrijheid kunnen op gespannen voet staan. ‘De moderne tijd heeft het individu opgezaald met de culturele opdracht tot zelfsturing, maar hem niet geleerd hoe daaraan te voldoen’ (Dohmen, 2008: 24). Het individu is vrijgevochten in talloze emancipatieprocessen, maar geeft invulling aan zijn positieve vrijheid in een kapitalistische wereld. De

---

²⁵ Mondelinge uitspraak van J.H. Mooren, 08-05-2005

deugdenethiek lijkt plaats te hebben gemaakt voor ‘het dikke-ik’²⁶, heer en meester van een individualistisch, consumerend zelf.

In de politiek probeert men krampachtig een normen-en-waarden-debat aan te zwengelen. Dit debat komt inhoudelijk niet echt van de grond, maar men komt wel massaal in stilte op de been, wanneer iemand het leven op zinloze wijze is ontnomen. De eeuwige morele wetten worden in twijfel getrokken, maar men protesteert tegen grenzeloze vrijheid. In ons moderne samenleven is vrijheid van belang, zolang de ander geen schade wordt berokkend. Mensen die gedetineerd zijn, hebben deze grens vaak overschreden. Hen is daarop een groot stuk autonomie ontnomen, als straf. Om na detentie ook daadwerkelijk vrij te kunnen zijn, moet een mens toegerust zijn om de juiste keuzes te kunnen maken in vrijheid.

De morele waarde van resocialisatie van gedetineerden ligt mijns inziens in de begeleiding tot herstel van de autonomie, opdat iemand na detentie toegerust is om in herwonnen vrijheid wél de juiste keuzes te kunnen maken en voor zijn keuzes verantwoordelijkheid te kunnen dragen. Een dergelijke begeleiding tijdens detentie als voorbereiding op de terugkeer in de maatschappij geeft iemand daadwerkelijk een kans om zich individueel te ontplooiën en na detentie constructief deel te nemen aan de samenleving en verwijst daarmee ook naar de eerder genoemde waarde van verbondenheid.

- *Medemenselijkheid/ solidariteit*

Medemenselijkheid is het betrokken-zijn op de medemens (van Dale, 2005). Het verschilt in die zin van ‘altruïsme’ dat het niet zozeer gaat om handelingen, maar om een houding ten opzichte van de ander. Deze waarde gaat bij resocialisatie om betrokkenheid op de gedetineerde als medemens en de bereidheid hem weer op te nemen in de maatschappij. Deze waarde kan zich manifesteren in de vorm van solidariteit.

Solidariteit is een complex begrip. In moreel opzicht wordt het wel omschreven als het bewustzijn van saamhorigheid en de bereidheid om de consequenties daarvan te dragen (van Dale, 2005). Balkenende noemt tijdens

---

²⁶ Term ontleent aan Kunneman: 2006

zijn 5 mei voordracht te Rotterdam solidariteit de ruggengraat van vrijheid.²⁷ De term wordt volgens De Wit in verschillende betekenissen gebruikt. In de politiek bijvoorbeeld om 'sociale cohesie' aan te duiden. Daarnaast krijgt het de betekenis van broederschap in de zin van 'de sociale gezindheid die in iedereen in aanleg aanwezig is'. In de derde plaats solidariteit als interdependentie, waarbij de hoedanigheid van dingen of mensen op zodanige wijze verbonden zijn, dat wat er gebeurt met één van hen zijn terugwerking heeft op het andere of de anderen. Solidariteit met zwakken als waarde is een vierde betekenis van solidariteit. Ten vijfde solidariteit als een politiek wij. En als zesde betekenis, solidariteit als de maatschappelijke gestalte van de naastenliefde (de Wit, 1999: 19-21).

Voor resocialisatie geldt de betekenis van solidariteit met zwakken, in die zin dat men door detentie in sociaal-maatschappelijk opzicht vaak verzwakt, maar ook in de zin dat een groot percentage gedetineerden vaak niet de meeste kansen hebben gekregen in onze maatschappij. Daarnaast is de betekenis van solidariteit met betrekking tot resocialisatie als interdependentie van toepassing. Ook voor de andere leden van onze maatschappij is het belangrijk dat gedetineerden succesvol resocialiseren, in verband met onze onderlinge afhankelijkheid.

- *Gelijkheid*

Gelijkheid betreft het gelijk-zijn van personen of de gelijkstelling in staatkundige en maatschappelijke rechten (van Dale , 2005). Mensen zijn per definitie niet gelijk. De waarde gelijkheid bedoel ik dan ook niet in de zin van uniformiteit maar, in navolging van Van Praag, in de zin van gelijkheid in het mens-zijn. Mensen zijn te onderscheiden door middel van (een) individuele (combinatie van) eigenschappen. Ze zijn echter gelijk in de overeenkomstige biologische en geestelijke eigenschappen die ze tot mens maken. Deze gelijkheid fundeert ieders menselijke waardigheid en houdt in die zin gelijkwaardigheid in (Van Praag, 1978: 92). Deze interpretatie van gelijkheid impliceert dat mensen ook gelijkgerechtigd zijn. Burgers hebben daarom gelijke rechten en plichten, voor zover zij niet zelf de voorwaarden scheppen

---

²⁷Toespraak van J.P. Balkenende ter gelegenheid van de 5 mei viering te Rotterdam, 2008.

voor ongelijke behandeling: bijvoorbeeld door zich zodanig te misdragen, dat hun bepaalde rechten ontnomen moeten worden (Van Praag, 1978: 155). In dergelijke gevallen hebben wij de rechtspraak om (idealiter) tot een rechtvaardig oordeel te komen. Met betrekking tot resocialisatie kan gesteld worden dat gedetineerden in principe gelijke rechten hebben.

Zoals besproken in hoofdstuk 4 is echter sprake van een grote selectiviteit bij de toegang tot voorzieningen hiertoe. Deze selectiviteit wordt gerechtvaardigd met de argumenten dat veel gedetineerden niet gemotiveerd zouden zijn en een kleine slagingskans hebben om te resocialiseren. Immers, als iemand niet gemotiveerd is of een lage slagingskans heeft, waarom zouden deze (dure) voorzieningen dan aangeboden moeten worden? Volgens Nelissen is het echter zo dat kansarme gedetineerden juist minder gemotiveerd zijn omdat ze kansarm zijn, maar wel degelijk de behoefte tot een succesvolle resocialisatie kunnen hebben.²⁸

Vanuit de waarde van gelijkheid, zoals besproken, is de slagingskans geen geldig argument omdat dit een inschatting van justitie betreft en niet de misdragingen van gedetineerden. Motivatie als argument is problematisch, ten eerste omdat het geen gedrag betreft, maar een innerlijke houding. Ten tweede omdat de motivatie samenhangt met het gevoel van eigenwaarde van een gedetineerde en het gemotiveerd worden door de omgeving.

Wat gebruikt wordt als argument om gedetineerden geen toegang te geven tot voorzieningen ter resocialisatie zie ik als een weigering door justitie van de volledige verantwoordelijkheid om de straf zoveel mogelijk in het teken te stellen van de voorbereiding op de terugkeer in de maatschappij. Motivatiegebrek²⁹ en lage zelfdunk zijn juist onderwerpen die bespreekbaar kunnen worden gemaakt binnen het resocialisatieproces.

- *Eerbied voor de menselijke waardigheid*

Eén van de drie waarheden die Levinas destilleert uit de ervaring van concentratiekampen is, dat in de beslissende uren waarin de vergankelijkheid van zoveel waarden aan de dag treedt, ‘heel de menselijke waardigheid bestaat in het geloven aan de terugkeer van die waarden’ (Levinas 1969, 77).

---

²⁸ Zie hoofdstuk 4 § 2.

²⁹ Zie ook p. 2

Menselijke waardigheid betreft het respect voor de mens als zodanig. Het vraagt van het individu om elk ander mens serieus te nemen, te zien als een ander gelijkwaardig mens, die andere meningen heeft, andere voorkeuren, andere problemen. Een (groep) mens(en) afschilderen in totalitaire formuleringen zou van disrespect voor de menselijke uniciteit en waardigheid getuigen.

Menselijke waardigheid vraagt ook om een rechtvaardige samenleving waarin mensen voldoende en gelijke kansen hebben, vrij zijn en de mogelijkheid hebben zich te ontwikkelen en te ontplooien. Een samenleving moet voldoende ruimte hebben voor verschil en pluraliteit niet als bedreiging zien.³⁰

Een mens is verantwoordelijk voor zijn daden. Daardoor kan de mens die een misdaad begaat hiervoor gestraft worden. Omwille van zijn mens-zijn blijven wij hem echter tijdens en na de straf menswaardig behandelen. Een menswaardige behandeling tijdens detentie kan bijvoorbeeld bestaan uit het bieden van een werkelijke kans aan gedetineerden om zich voor te bereiden op een verantwoordelijk en menswaardig leven na de straf.

§ 3. Visie vanuit de humanistiek op het morele belang van resocialisatie

In de humanistiek krijgt humanisering onder meer gestalte in het scheppen van voorwaarden voor het beleven van (meer) zin. Brengen wij dit in verband met justitieel beleid, dan geldt dat ook voor de invulling van het resocialisatiebeleid. Zingeving betreft de manier waarop mensen hun houding tegenover het leven en de samenleving bepalen. Een humanistische invulling van resocialisatie biedt gedetineerden ruimte en begeleiding om te reflecteren op hun houding tegenover het leven, de samenleving en hun eigen plaats daarbinnen. Voor een nadere uitwerking van een humanistische visie op het morele belang en de invulling van resocialisatie wend ik mij tot een analyse die Kunneman maakt ter ontwikkeling van een kritisch humanisme ten aanzien van de humanisering van het strafrecht. Voor deze ontwikkeling ziet hij in herstelrecht een voorbeeldfunctie.

---

³⁰ <http://www.humanistischverbond.nl/humanisme/index.html>

Herstelrecht of 'Restorative Justice' is een internationaal sterk groeiende beweging die streeft naar culturele en juridisch hervormingen rondom de afhandeling van schade- en leedtoebrengende gebeurtenissen, waarbij de morele plicht om de schade en het leed zo goed mogelijk te herstellen centraal wordt gesteld (Jansen-van Driel, 2004:1). De voorbeeldfunctie ligt volgens Kunneman in het centraal stellen van horizontale communicatie, herstel en existentiële en morele leerprocessen. Ik ben van mening dat dit ook elementen zijn voor een humanistische visie op het morele belang van resocialisatie én dat de invulling van resocialisatie hiermee verrijkt kan worden.

Hierbij wil ik opmerken dat ik de praktische voorbereiding op de terugkeer in de maatschappij niet van minder moreel belang acht. Werk, woning, verblijfsvergunning, identiteitspapieren etc., zijn mijns inziens essentieel om een succesvolle terugkeer in de maatschappij te realiseren. Ik stel voor om gedetineerden tijdens detentie reeds de mogelijkheid te bieden hieraan te werken. De morele waarden die ik in de vorige paragraaf beschreef, liggen ten grondslag aan een dergelijke praktische voorbereiding.

Naast deze zorg voor basisbehoeften vind ik voor resocialisatie – opgevat als 'de tenuitvoerlegging van straffen zoveel mogelijk in het teken stellen van de voorbereiding op de terugkeer in de maatschappij, waarbij de gedetineerde deel blijft uitmaken van die maatschappij en de banden dus niet helemaal verbroken worden' – het centraal stellen van horizontale communicatie, herstel en existentiële en morele leerprocessen ook van moreel belang. Horizontale communicatie kan onderscheiden worden van verticale communicatie. Bij de eerste is geen sprake van een hiërarchische verhouding, maar van gelijkwaardige communicatie.

Normhandhaving met behulp van het strafrecht is een voorbeeld van verticale communicatie; iedereen moet zich aan de normen houden, desnoods worden ze dwingend opgelegd. Het strafrecht kan gezien worden als een verzameling draagbalken van onze democratische rechtstaat waarop de 'morele vloer' steunt en alledaagse interacties zich afspelen (Kunneman, 2006: 178-179). De instrumenten van het strafrecht zijn de afgelopen decennia steeds meer de vergelding en het toevoegen van leed.

'In het huidige strafrechtsklimaat gaat de toenemende urgentie die aan het strafrecht wordt toegekend echter hand in hand met de verbreiding van agressieve vergeldingsstemmingen, met bureaucratische onverschilligheid voor de vernedering en het leed dat daders en hun

omgeving wordt aangedaan en met ontkenning van de desastreuze gevolgen daarvan voor hun resocialisatie' (Kunneman, 2006: 178).

Om deze koers om te buigen met een humaniserend motief, zou men verticale en strategische vormen van omgang met normoverschrijdingen en criminele handelingen kunnen verschuiven naar horizontale en communicatieve vormen van omgang daarmee (Kunneman, 1996: 183). In mijn vervolg zal ik me beperken tot de mogelijkheden van zo'n verschuiving voor de interpretatie en invulling van het resocialisatiebeginsel. Hierbij moet opgemerkt worden dat het hier niet gaat om heimwee naar een verontschuldigende omgang met crimineel handelen of abolitionistische oplossingen, maar om de zoektocht naar manieren om over de morele verantwoordelijkheid te communiceren.

Vorbereiding op de terugkeer in de maatschappij zou er mijns inziens veel baat bij hebben als in de begeleiding gestreefd wordt naar horizontale vormen van communicatie. Resocialisatie is weliswaar gericht op de verandering van het gedrag van de dader (Beyens 2000: 215), maar 'dat kan niet ... op moraliserende wijze' (Nagel, 1977: 116 in Frijns en Mooren, 2004: 24). Juist in horizontale communicatie over morele verantwoordelijkheid, over herstel van banden met de maatschappij (en evt. het slachtoffer) en over existentiële zaken met betrekking tot de gedetineerde en zijn daad, ligt volgens mij het morele belang van de voorbereiding op de terugkeer naar de maatschappij. Herstel, morele en existentiële leerprocessen kunnen namelijk niet top-down worden afgedwongen. Hiervoor zijn gelijkwaardige relaties nodig. In detentie is gelijkwaardige communicatie natuurlijk allerminst vanzelfsprekend. Een voorbeeld van dergelijke communicatie zien we bij de geestelijke verzorging. Dit is waarschijnlijk mogelijk dankzij de vrijplaatsfunctie van geestelijk verzorging. Die vrijplaats is een vrij uitzonderlijk gegeven. Geestelijke verzorging is dan ook uitermate geschikt voor de begeleiding van herstel, morele en existentiële leerprocessen. Echter, het doel van geestelijke verzorging ligt niet in resocialisatie. Het kan dus zijn (en gebeurt naar mijn inschatting regelmatig) dat geestelijk verzorgers in de praktijk bijgedragen aan de resocialisatie van gedetineerden. Geestelijke verzorging mag echter geen instrumentele resocialiserende doelstelling krijgen.

Bij de doelgerichte begeleiding van het resocialisatieproces van gedetineerden is weliswaar geen sprake van een volledig gelijkwaardige relatie, maar er kan wel

zoveel mogelijk gestreefd worden naar horizontale communicatie. Voor een goede begeleiding bij het resocialisatieproces gaat het om (een) communicatieve relatie(s), waarbij een gedetineerde vanuit zijn individuele situatie een oprechte kans krijgt om zich toe te rusten op en aansluiting te zoeken bij (de vereisten van) het maatschappelijk leven en zijn, in het vooruitzichtliggende, vrijheid. Door te streven naar horizontale communicatie wordt een gedetineerde medeverantwoordelijk gemaakt voor dit proces. Dit stukje herstel van autonomie draagt al bij aan de voorbereiding op de terugkeer in de maatschappij. In dit proces is het van belang dat de gedetineerde zich constructief gaat verhouden tot de morele waarde(n) die geschonden zijn. Hierbij worden morele confrontaties niet uit de weggegaan. De inzet is dat de gedetineerde een existentieel en moreel leerproces aangaat.

§ 4. Aanbevelingen en suggesties

Nu ik het morele belang van resocialisatie inzichtelijk gemaakt heb, formuleer ik een aantal aanbevelingen en suggesties met betrekking tot het beleid inzake, en de invulling van resocialisatie. Ik sluit af met enkele suggesties voor verder onderzoek.

Aanbevelingen en suggesties met betrekking tot resocialisatie:

- Interpreteer de invulling van resocialisatie ruim in termen van existentiële en morele leerprocessen.
- Expliciteer intrinsieke doelstellingen en geef hieraan uitdrukking in beleid en begeleiding.
- Vermijd een fixatie op recidivecijfers en blijf zoeken naar vormen om horizontale communicatie over morele verantwoordelijkheid mogelijk te maken en herstel van de band met de gemeenschap te bevorderen.
- Vermijd totalitaire formuleringen en stereotype beeldvorming in penitentiair overheidsbeleid.
- Motiveer gedetineerden voor resocialisatie en biedt gedifferentieerde begeleiding die zowel afgestemd is op de kansrijke als op de kansarme gedetineerde. Probeer hierbij uitsluiting te voorkomen.

Suggesties voor vervolgonderzoek:

- Onderzoek naar de beleidsmatige voorwaarden om bovenstaande aanbevelingen te realiseren.
- Onderzoek naar de bestpassende aansluiting van resocialisatie en nazorg van (ex-)gedetineerden op elkaar.
- Onderzoek naar 'best practices'.
- Onderzoek naar mogelijkheden om existentiële en morele leerprocessen te realiseren.
- Onderzoek naar een methodiek van morele en existentiële leerprocessen ter ondersteuning van de begeleiders van die processen.

Literatuurlijst

- Anthonio, G. (2006) 'De Humanisering van een Justitiële Organisatie; *menselijke waarden als leidraad bij organisatieveranderingen*', Groningen: Tienkamp en Verhey
- Aristotle: 'Politica', vertaald door B. Jowett (1999), Kitchener: Batoche Books
- Baumeister, R. F. (1999) 'Meanings of life', New York: Guilford Press
- Berns, G. (2002) 'Waarde en berekening' in: 'Waarden onder de meetlat; *Het Europese waardeonderzoek in discussie*' (2002), Centrum voor Wetenschap en Levensbeschouwing, Budel: Damon
- Beyens, K. (2000) 'Straffen als sociale praktijk; *Een penologisch onderzoek naar straftoemeting*', Brussel: Vubpress
- Bond, E. J. (1996) 'Ethics and Human Well-being; *An introduction to moral*', Cambridge: Blackwell Publishing
- Boutellier, J. C. J. (2004) 'Beschavingspretenties van straf en herstel' in 'Straf en herstel; *Ethische reflecties over sanctiedoeleinden*' o.r.v. B. van Stokkom, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers, p. 25 – 42
- Boutellier, J. C. J. (2002) 'De veiligheidsutopie; *Hedendaags onbehagen en verlangen rond misdaad en straf*', Den Haag: Boom Juridische Uitgevers
- Boutellier, J. C. J. (2001) 'Nieuwe tijden, kleine moraal: *De actualiteit van moraliteit en veiligheid*' in Hans Boutellier, Harry Kunneman en Judith Leest (red.): 'De straf voorbij: *Morele praktijken rondom het strafrecht*', Amsterdam: SWP
- Boutellier, J. C. J. (1993) 'Solidariteit in slachtofferschap: *Morele betekenis van criminaliteit en slachtofferschap in een postmoderne cultuur*', Nijmegen: SUN
- Braithwait, J. (1989) 'Crime, Shame and Reintegration', Cambridge: Cambridge University Press
- Cilliers, P. (2004) 'Complexity, ethics and justice' in Tijdschrift voor Humanistiek jrg. 5, nr. 19, p. 19-25
- Cliteur, P. B. (1993) 'Vergelding en preventie: de legitimatie van het strafrecht' in P. B. Cliteur en D. J. van Houten (red.): 'Humanisme: theorie en praktijk', Utrecht: De Tijdstroom

- ‘van Dale; *Groot woordenboek van de Nederlandse taal*’, hoofdredactie: T. den Boon en D. Geeraerts, 14^e editie zoeksoftware 2005
- Denkers, F. A. C. M. (1994) ‘Strafrecht onder vuur: *De bedreigde principes van de misdaadbestrijding*’, Amsterdam: Balans
- Denkers, F. A. C. M. (1976) ‘Criminologie en Beleid; *De invloed van penologisch research op het strafrechtelijk beleid*’, Nijmegen: Dekker & van de Vegt
- Deklerck, J. & A. Depuydt (2004) ‘Straf, Herstel en verbondenheid’ in ‘Straf en Herstel; *Ethische reflecties over sanctiedoeleinden*’ o.r.v. B. van Stokkom, Boom Juridische Uitgevers, Den Haag, p. 211 – 228
- Derkx, P. H. J. M. (1993) ‘Wat is humanisme? *Hoofdpijnen in de Europese humanistische traditie en hun actuele betekenis*’ in P. B. Cliteur en D. J. van Houten (red.): ‘Humanisme: theorie en praktijk’, Utrecht: De Tijdstroom
- Dohmen, L. J. M. C. (2008) ‘Het leven als kunstwerk’, Zutphen: Stichting Maand van de Filosofie en J. Dohmen
- Franke, H. (1990) ‘Twee eeuwen gevangen: *Misdaad en Straf in Nederland*’, Utrecht: Het Spectrum BV
- Frijns, J.M.L.A. en J.H.M. Mooren (2004) ‘Herstelbemiddeling; *Een brug tussen slachtoffer en dader*’, Utrecht: de Graaff
- Foucault, M. (2001) ‘Discipline, toezicht en straf. *De geboorte van de gevangenis*’, Groningen: Historische Uitgeverij
- Frijda, N. (1993) ‘De psychologie heeft zin’, Amsterdam: Prometheus
- Goffman, E. (1975) ‘Totale instituties’, Rotterdam: Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij
- ’t Hart, A. C. (1993) ‘Totale instituties en het totalitaire’, Arnhem: Gouda Quint
- Herman, J. L. (1998) ‘Trauma en herstel; *De gevolgen van geweld – van mishandeling thuis tot politiek geweld*’ vertaald uit het engels door Marion Op den Camp en Maxim de Winter, Amsterdam: Wereldbibliotheek
- Jansen-van Driel, J. (2004) ‘Herstel en detentie’, (doctoraalscriptie Universiteit voor Humanistiek Utrecht)

- Keijser, J. W., de (2002) 'Straftheorieën en de praktijk' in 'Het recht van binnen; *Psychologie van het Recht*' door P. J. van Koppen e.a., Deventer: Kluwer, p. 856 – 870
- Keijser, J. W., de (2004) 'Doelen van straf; *Morele theorieën als grondslag voor een legitieme strafrechtpleging*' in 'Straf en Herstel; *Ethische reflecties over sanctiedoeleinden*' o.r.v. B. van Stokkom, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers, p. 43 – 65
- Kelk, C. (2001) 'De resociabele mens' in L. Dupont en F. Hutsebaut: 'Herstelrecht tussen toekomst en verleden', Leuven: Universitaire Pers Leuven, p.333-348
- Kempers, D. (1997) 'Raadswerk achter de tralies' in 'Door eenvoud verbonden' o.r.v. T. Jorna, Utrecht: Kwadraat, p. 267 – 278
- Kunneman, H. P. J. M. (2006) 'Voorbij het dikke-ik; *Bouwstenen voor een kritisch humanisme*', Amsterdam: SWP
- Kunneman, H. P. J. M. (1993) 'Geestelijk werk bij Justitie: Vrijplaats, panopticum en professionaliteit; *De onophefbare spanning tussen effectieve detentie en communicatieve kwaliteit in inrichtingen van justitie*' in: 'De gedachten zijn vrij: 25 jaar Humanistisch Geestelijk Raadswerk bij de inrichtingen van Justitie', Zeist
- Leest, J. (2007) 'Een redelijk ritueel; *Bemiddelen tussen strafrecht en leefwereld*', Den Haag: Boom Juridische Uitgevers
- Leest, J. (2000) 'Rechtvaardigheid en Rekenschap; *De betekenis van herstelrecht voor de normatieve functie van het strafrecht*', Utrecht: (Doctoraalscriptie Universiteit voor Humanistiek)
- Levinas, E. (2003) 'Het menselijk gelaat', Amsterdam: Ambo
- Manschot, H. A. M. en T. W. A. de Wit (1999) 'Solidariteit; *Filosofische kritiek, ethiek en politiek*', Amsterdam: Boom
- Margalit, A. (2001) 'De fatsoenlijke samenleving', Amsterdam: Uitgeverij Van Gennep
- Moerings, L. M., S. G. C. van Wingerden en P. J. Vijfhuize (2006) : 'Exodus, op de goede weg? *Eindrapportage van het evaluatieonderzoek naar Exodus*', Den Haag: Boom Juridische Uitgevers

- Moerings, L. M. (2003) 'Straffen met oog op veiligheid; *Een onderneming vol risico's*'. Oratie t.g.v. aanvaarding ambt hoogleraar penologie Universiteit Leiden
- Menger, A., L. Krechtig (2006) 'Het delict als maatstaf; *Methodiek voor werken in gedwongen kader*', Reclassering Nederland, Amsterdam: Uitgeverij SWP
- Nabibaks, F. (2006) 'In vrijheid gevangen', Tilburg (Afstudeerverslag Juridische Hogeschool Tilburg – Den Bosch)
- Nelissen, P. (2001) 'Kansarme en kansrijke gedetineerden' in Justitiële Verkenningen, jrg. 27, nr. 6, p. 60-76
- Nelissen, P. (2000) 'Resocialisatie en Detentie; *Een onderzoek naar de houdingen van gedetineerden en gevangenispersonnel ten aanzien van de voorbereiding van de terugkeer in de samenleving*', Maastricht
- Peters, H.M.G. (2005) geDONN(d)ER in de bajes; *Een onderzoek naar de gevolgen van de bezuinigingsmaatregelen in het Nederlands gevangeniswezen*, Utrecht: Wetenschapswinkel Rechten
- Reclassering/ Uitgave Stichting Reclassering Nederland (1999-2004)
- Schikhof, L. (2000) 'Gebroken geweten; *Vergeving en gemeenschap*' in 'Is vergeving mogelijk? – *Over de mogelijkheid en moeilijkheid van vergeving, vooral in verband met oorlogsmisdaden*' o.r.v. Paul van Tongeren, Leende: Damon
- Terpstra, M. en T. W. A. de Wit (1986) 'De straf, het nut en het sacrale' in: 'Veroordeeld? *Over kerk en gevangenis*' (met bijdragen van J. Dobbelaer ...et al.), Hilversum: Gooi & Sticht
- Veugelers, W. M. M. H., E. de Kat en E. Roede (2003) 'Het beoordelen van waarden en normen', Amsterdam: Instituut voor Lerarenopleiding, Universiteit van Amsterdam
- Weijers, I. (2000) 'Schuld en Schaamte; *Een pedagogisch perspectief op jeugdstrafrecht*', Houten/ Dieghem: Bohn Stafleu Van Loghum
- Winkel, F. W. (1990) 'Slachtofferhulp; *Verkenning en sociaal-psychologische analyse*', Amsterdam: Swets & Zeitlinger